

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Дніпропетровський національний університет
ім. Олеся Гончара**

Л.І. Зеленська, О.В. Троценко

**ПРАКТИКУМ ІЗ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ
РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ**

**Дніпропетровськ
РВВ ДНУ
2012**

УДК 908(076.5)+(075.8)

З-48

Рецензенти: канд. пед. наук, доц. З.П. Бондаренко
канд. пед. наук, доц. Г.О. Лисичарова

З-48 Зеленська, Л.І. Практикум із туристично-краєзнавчої роботи з географії
[Текст]/ Л.І. Зеленська, О.В. Троценко. – Д.: РВВ ДНУ, 2012 – 80 с.

Уміщено програму курсу «Туристично-краєзнавча робота», завдання для практичних занять, а також для індивідуальної та самостійної роботи студентів, приклади завдань для перевірки знань із туристично-краєзнавчої роботи, додатки.

Для студентів геолого-географічного факультету ДНУ.

Темплан 2012, поз. 60

Навчальне видання

Любов Іванівна Зеленська
Олександра Владиславівна Троценко

**Практикум із туристично-краєзнавчої
роботи з географії**

Редактор О.В. Бец
Техредактор Л.П. Замятіна
Коректор Т.А. Белиба

Підписано до друку 16.02.12. Формат 60×84/16. Папір друкарський. Друк плоский.
Ум. друк. арк. 4,7. Ум. фарбовідб. 4,7. Обл.-вид. арк. 5,8
Тираж 100 пр. Зам. №

РВВ ДНУ, просп. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, 49010.
Друкарня ДНУ, вул. Наукова, 5, м. Дніпропетровськ, 49050

© Зеленська Л.І., Троценко О.В., 2012

ВСТУП

«Туристично-краєзнавча робота» – одна з базових навчальних дисциплін, яку відповідно до чинної освітньо-професійної програми (ОПП) студент обирає самостійно. Курс передбачає ознайомлення майбутніх бакалаврів з теоретичними та практичними засадами організації навчально-виховного процесу в позаурочний час як важливого складника методики викладання географії в школі, видами та формами туристично-краєзнавчої роботи (ТКР), можливостями застосування позакласних форм роботи для підвищення ефективності освітнього процесу та рівня засвоєння знань із географії.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні набути навичок планування систематичної ТКР (організації гуртків, секцій тощо), оволодіти методикою проведення епізодичних стаціонарних та туристичних занять (екскурсій, походів, зльотів, змагань), методикою добору інформації, допоміжної навчально-методичної літератури, розробки та проведення експедиційних і екскурсійних заходів.

Вивчення дисципліни «Туристично-краєзнавча робота» ґрунтується на знаннях, отриманих студентами під час опрацювання курсів «Методика викладання географії», «Форми і методи роботи в географії», «Краєзнавство», «Туристичний практикум» та ін. Дисципліна має на меті розкрити основні питання теорії та методики ТКР із застосуванням сучасних та інноваційних освітніх форм і методів.

Для сприйняття та засвоєння курсу студенти повинні мати знання щодо методики викладання географії, організації та проведення екскурсій, уміти застосовувати методи краєзнавчих досліджень, орієнтуватися в змісті сучасних навчальних програм з географії.

Основні завдання дисципліни полягають у такому:

- дати уявлення про форми й види ТКР;
- показати роль ТКР у системі освіти;
- сформулювати уявлення про основні методи ТКР;
- дати практичні рекомендації стосовно підготовки, проведення та підбиття підсумків масових туристичних заходів, екскурсій, походів, експедицій тощо, а також методичні рекомендації щодо організації роботи шкільних краєзнавчих музеїв.

У результаті вивчення дисципліни майбутній фахівець повинен знати:

- місце ТКР у системі освіти, її зміст, форми, види, методи;
- напрямки ТКР;
- організаційні форми ТКР: географічне товариство; гурток; секція; клуб;
- класифікацію видів туристичної роботи: екскурсія; похід; експедиція;
- методичні засади проведення масових туристичних заходів.

Підготовлений фахівець повинен уміти:

- застосовувати набуті знання в організації ТКР у педагогічній діяльності;
- розробляти й проводити оглядові та тематичні екскурсії, походи, експедиції;
- організовувати роботу географічних гуртків, товариств, секцій, клубів тощо.

1. ЗМІСТ КУРСУ «ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА»

Тема 1. Туристично-краєзнавча робота як форма навчально-виховної діяльності

Предмет і завдання курсу, його зв'язок з іншими науками. Сутність ТКР, її місце в позакласній діяльності, зв'язок зі шкільними програмами з географії. Функції, завдання та напрямки позакласної роботи: туристично-краєзнавчий; краєзнавчий; економічний; екологічний; естетичний. Інноваційні педагогічні технології в ТКР.

Тема 2. Коротка історія краєзнавчих досліджень

Формування уявлень про ТКР як форму географічної освіти та виховання особистості: за античних часів; у Київській Русі; у Російській імперії; в СРСР; у сучасній незалежній Україні. Біографічний підхід у вивченні досвіду ТКР: внесок провідних педагогів, науковців та методистів у розвиток позакласних форм навчально-виховної роботи.

Тема 3. Форми, принципи і методи туристично-краєзнавчої роботи

Загальнолюдські принципи освіти та виховання в позаурочний час. Дидактичні принципи. Роль краєзнавчого принципу. Форми позакласної роботи: індивідуальні, групові й колективні; періодичні та епізодичні; стаціонарні й нестаціонарні. Методи ТКР.

Тема 4. Вікові особливості учнів і туристично-краєзнавча робота

Етапи формування особистості та фізіологія розвитку дитини. Особливості молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Формування пізнавального інтересу, методи його стимулювання в різних вікових категорій дітей. Методи співпраці з «важкими» дітьми. Соціальна адаптація дітей у процесі позакласного виховання.

Тема 5. Планування й облік роботи гуртків

Гурток як ефективний засіб формування комплексу знань за певною тематикою. Планування та облік гуртків. Розробка тематичного та календарного планів роботи гуртків. Тематика і методика проведення занять у гуртках.

Тема 6. Організація роботи географічного товариства

Географічне товариство як форма зв'язку шкільної географії з «великою» наукою. Особливості створення та керування шкільним географічним товариством. Секції з географії та географічні клуби.

Тема 7. Навчальна стежка

Види стежок – комплексні й тематичні. Етапи створення та облаштування навчальної стежки. Документація й правове узгодження організаційних питань створення стежки. Облаштування майданчиків для спостереження та рекреаційних зон. Просвітницька та виховна робота на стежці.

Тема 8. Організація шкільного краєзнавчого музею

Музей як провідна форма позакласної роботи. Види музеїв. Положення про створення музею при шкільному закладі. Методичні засади організації та функціонування шкільного краєзнавчого музею. Фондова й експозиційна робота. Організація лекцій, вечорів, свят на базі шкільного краєзнавчого музею. Шкільний кабінет із географії як прототип шкільного музею.

Тема 9. Місце екскурсій в організації туристично-краєзнавчої роботи

Класифікація екскурсій за тематикою, віковими особливостями екскурсантів, територією проведення тощо. Методика проведення та завдання.

Тема 10. Експедиція як форма туристично-краєзнавчої роботи

Методичні засади організації експедицій. Методика планування експедиції з дослідження пам'яток природи, історії та культури району. Організація досліджень суспільно-економічних об'єктів краю.

Тема 11. Похід як форма туристично-краєзнавчої роботи

Етапи організації та проведення походу. Розробка маршруту, комплектація матеріального забезпечення, обладнання, розробка меню. Методи польових досліджень у поході.

Тема 12. Організація масових туристичних заходів

Методичні засади проведення туристичних змагань, зльотів тощо. Поняття зльоту, туристичного свята, тематичного вечора. Організація тематичних виставок, туристично-краєзнавчих вечорів, географічних тижнів тощо.

Тема 13. Застосування ігрових прийомів у туристично-краєзнавчій роботі

Рольові, туристичні, спортивні ігри, спортивне орієнтування, змагання з техніки туризму, конкурси та вікторини з різних галузей географічного знання.

2. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Практичне заняття 1

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА ЯК ФОРМА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. НАУКОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ

Мета: одержати уявлення про предмет і завдання курсу, усвідомити його зв'язок з іншими науками.

Теоретичні відомості

ТКР відіграє надзвичайно важливу роль у вивченні географії, адже становить неодмінний складник навчально-виховного процесу, механізм формування позитивних особистісних якостей, навичок самоосвіти й зумовлює прагнення до безперервного навчання. Сутність ТКР як частини позакласної освіти полягає в самостійній, ініціативній діяльності учнів під керівництвом учителя, зокрема, у галузі географії у вільний від навчальних занять час.

ТКР головним чином виконує освітню, виховну, профорієнтаційну функції. Освітня функція полягає в поглибленні знань, одержаних на уроках географії, шляхом більш глибокого опрацювання певних тем, самостійного дослідження учнями конкретних проблем через стимулювання пізнавального інтересу, застосування на практиці набутих вмінь і навичок. Шкільна програма передбачає загальне ознайомлення з теоретичними засадами географічної науки, явищами та процесами географічної оболонки, але більш докладне вивчення

потребує більшого часу та уваги з боку вчителя та учнів, тому поглиблювати знання, отримані на уроках, необхідно в процесі позакласної роботи. Сутність ТКР обумовлює ефективність засвоєння знань через особисте зацікавлення учнів. Уся різноманітність форм та методів позакласної ТКР, що спирається на предметне світосприйняття, дозволяє на конкретному прикладі малої території застосовувати набуті під час теоретичних занять уміння й навички (наприклад, застосовувати навички метеорологічних досліджень на географічному майданчику, послуговуватися анкетним методом у суспільно-географічних дослідженнях краю тощо).

Виховна функція полягає у вирішенні широкого кола проблем, яке ставить перед особистістю сучасне суспільство: формування свідомого члена громадськості; соціальна адаптація; формування принципів раціональної поведінки в суспільстві та природі; подолання психологічного бар'єру у відносинах з однокласниками, однолітками, батьками, учителями та іншими членами суспільства; формування активної громадської позиції, ініціативності, цілеспрямованості й прагнення втілювати задуми в життя; виховання таких позитивних рис особистості, як товариськість, співчуття, відкритість, інтерес до життя, а отже, і прагнення до пізнання.

Профорієнтаційна функція передбачає допомогу у виборі майбутньої професії, адже будь-яка позакласна робота має певні практичні, суспільно корисні результати. Крім того, на основі особистої зацікавленості певним аспектом суспільної діяльності, власної участі у вирішенні конкретної проблеми формується сфера професійних інтересів і життєвих цінностей учнів.

Відповідно цілі ТКР впливають із загальних цілей шкільної географії – створити за допомогою навчальної дисципліни умови для розвитку самосвідомої та самодостатньої особистості, яка обізнана з правилами поведінки в природному та соціальному середовищі, має потребу в задоволенні пізнавального інтересу та самовираженні, уміє застосовувати набуті на уроках уміння та навички в практичній діяльності.

Для досягнення окреслених цілей необхідно вирішити такі питання:

- формування пізнавального інтересу до навчального предмета (географії);
- поєднання шкільної географії з життям;
- поглиблення та розширення змісту тем, які вивчають на уроках, створення умов для застосування одержаних знань на практиці;
- удосконалення вміння використовувати джерела географічної інформації;
- розвиток в учнів компетентностей; вироблення вмінь і навичок самоосвіти, виявлення й розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів;
- здійснення індивідуального підходу;
- профорієнтація;
- розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування в них наукового світогляду;
- організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розваг;
- поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

ТКР дозволяє: розширювати базу практичного формування вмінь та навичок, адже на відміну від шкільних занять позакласні заходи проводять на

географічному майданчику, у музеях, на екологічних та комплексних стежках, на підприємствах виробничої та невиробничої сфери тощо; більш повно використовувати джерела географічної інформації (довідники, наукову та науково-популярну літературу тощо) і більш раціонально застосовувати методи досліджень (опис, опитування, збір краєзнавчого матеріалу); частіше та ефективніше застосовувати індивідуальні, нетрадиційні та ігрові методи навчання, підвищувати ступінь відповідальності учнів; ширше впроваджувати результати досліджень у суспільну діяльність.

Відповідно до цілей, завдань та методів роботи в позакласній діяльності виділяють такі напрямки:

- історико-географічний, який відповідає завданням гуманізації освіти й полягає в зосередженні уваги на зв'язку минулого та сучасності, застосуванні біографічного підходу у вивченні географії й ознайомленні учнів із видатними особистостями;

- екологічний, що передбачає: поглиблення знань про взаємодію людини та природного середовища, виховання дітей на основі принципів екологічної поведінки, прищеплення їм дбайливого ставлення до живої природи; ознайомлення із проблемами надмірного антропогенного навантаження на довкілля, нераціонального використання природних ресурсів, забруднення природи, скорочення біологічного та ландшафтного різноманіття; упровадження принципів європейської освіти, зокрема ознайомлення учнів із Концепцією сталого розвитку. У рамках цього напрямку можуть бути розглянуті питання рекреаційної географії та культурних ландшафтів (природних та антропогенних ландшафтів, які оточують школу та місце проживання учнів);

- економічний, спрямований на впровадження принципів економічного виховання дітей, вироблення норм поведінки в умовах ринкової економіки та поглиблення знань про господарську структуру краю;

- естетичний, пов'язаний із формуванням у школярів здатності відчувати естетичне задоволення від спілкування з природною та історико-культурною спадщиною свого краю, отримувати творче натхнення з оточення;

- туристично-краєзнавчий, що становить один із найдієвіших та найпоширеніших складників позакласної роботи, адже дозволяє поєднувати загальні знання з практичним їх застосуванням на локальній території проживання учня під час його особистої участі в польових дослідженнях. Сутність цього напрямку полягає в організації туристичних колективних форм роботи (походів, змагань, експедицій тощо) із проведенням краєзнавчих досліджень на маршруті;

- країнознавчий, реалізований під час вивчення народів і країн, політичної географії та подій сучасності, який втілює ідею інтеграції фізико-географічних та суспільно-економічних знань.

Важлива особливість позакласної роботи – це більш широкі можливості для застосування інноваційних технологій навчання, що відображують стрімкий розвиток суспільства, процеси глобалізації та інтеграції, швидке виникнення та впровадження в життя нових знань. Традиційне та інноваційне навчання вперше розглянула група вчених у доповіді Римському клубу в 1978 р. При цьому інноваційне навчання дослідники трактували як процес і результат навчальної та

освітньої діяльності, що стимулює новаторські зміни в культурі, соціальному середовищі. Воно орієнтоване на формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі шляхом розвитку здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, а також здатності до співпраці з іншими людьми. Інноваційне навчання включає власне інновації, інноваційні педагогічні технології та інноваційні методи. На сьогодні найбільш поширені в позакласній діяльності є структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, комп'ютерні, діалогові, тренінгові технології.

Питання для обговорення

1. Поняття про позакласну та позашкільну освіту.
2. Місце ТКР у позакласній роботі та в системі географічної освіти.
3. Мета й завдання курсу «Туристично-краєзнавча робота».
4. Інноваційні технології в ТКР.

Завдання

Блок 1

1. Опрацювати публікації з курсу «Туристично-краєзнавча робота» (за варіантом за п'ять років). Скласти перелік опрацьованих статей за планом:

- 1) автор;
 - 2) назва статті;
 - 3) назва джерела інформації (газети, журналу), рік, номер, обсяг (кількість сторінок);
 - 4) анотація (стислий виклад змісту публікації).
2. Скласти таблицю, де відобразити кількість публікацій за п'ять років за тематичними рубриками. Приклад подано в табл. 1.

Таблиця 1. Вихідні дані для наукометричного аналізу публікацій, присвячених питанням курсу «Краєзнавчо-туристична робота»

Тематична рубрика	Кількість публікацій за роками, од.			
	2006	2007	2008	Усього
Традиційні методи позакласної роботи				
Інноваційні методи (зазначити, які)				
Іноземний досвід				
Інше (зазначити що)				
Усього статей за рік				

3. Зробити висновок про обсяг і тематику публікацій за роками, визначити тенденції розвитку наукової думки стосовно туристично-краєзнавчої освіти.

Перелік варіантів періодичних видань до виконання завдання

1. Газета «Географія. Краєзнавство. Туризм» за 2009 – 2011 рр.
2. Газета «Географія. Краєзнавство. Туризм» за 2006 – 2008 рр.
3. Журнал «Географія та основи економіки в школі» за 2009 – 2011 рр.
4. Журнал «Географія та основи економіки в школі» за 2006 – 2008 рр.
5. Журнал «Географія» за 2009 – 2011 рр.
6. Журнал «Географія» за 2006 – 2008 рр.

7. Журнал «Географія в школі» за 2009 – 2011 рр.

8. Журнал «Географія в школі» за 2006 – 2008 рр.

Блок 2

1. Відібрати для роботи методичні видання (підручники, практикуми та методичні вказівки), стосовні питань методики організації ТКР.

2. Знайти в підручниках визначення ТКР.

3. Занести визначення до таблиці, побудованої за зразком табл. 2.

Таблиця 2. Визначення туристично-краєзнавчої роботи в методичних виданнях

Автор	Назва видання, рік	Тип видання	Визначення терміна «туристично-краєзнавча робота»	Примітки
В. Обозний	Туристсько-краєзнавча практика в педагогічному вузі. (1998)	Навчальний посібник-практикум	Елемент навчально-виховного процесу, здійснюваний у позаурочний час під керівництвом учителя з ініціативи учнів. Має пошуково-дослідний характер	Є засобом співпраці вищого навчального закладу (ВНЗ) та школи

4. За результатами порівняльної оцінки визначень ТКР дати їй власне трактування.

Запитання для самоперевірки

1. Які функції виконує ТКР у сучасній освітній сфері?

2. У чому полягають переваги туристсько-краєзнавчого напрямку позакласної роботи?

3. Який напрямок доцільно застосовувати в краєзнавчих, а який – у суспільно-економічних дослідженнях світу для поглиблення знань із географії?

Практичне заняття 2

СТИСЛА ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ ЯК ПРОВІДНОЇ ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Мета: одержати уявлення про ТКР як форму географічної освіти та виховання особистості.

Теоретичні відомості

Основи застосування головних форм ТКР у процесі навчання й виховання дітей було закладено видатними світовими та українськими педагогами: Ф. Діствергом, Й.-Г. Песталоцці, Я.-А. Коменським, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковородою, О. Духновичем, Б. Грінченком, К. Ушинським, Т. Лубенцем, С. Русовою; у різний час положення окремих аспектів краєзнавства формували відомі науковці й методисти: Д. Багалій, М. Баранський, О. Барков, Л. Берг, О. Борзов, М. Грушевський, М. Ломоносов, І. Матрусов, Ю. Саушкін, К. Строев та ін. В Україні питання краєзнавчої теорії в освіті та вихованні розроблено О. Дібровою, К. Дубняком, Я. Жупанським,

В. Замковим, Ф. Заставним, Л. Зеленською, І. Ковальчуком, М. Кострицею, М. Крачилом, В. Крулем, В. Кубійовичем, О. Мариничем, Я. Мариняком, Ф. Матвієнко-Гарнагою, І. Ровенчаком, С. Рудницьким, С. Русовою, П. Рутинським, Т. Тетерським, П. Тутковським, О. Шаблієм, П. Шищенком, М. Янком та ін.

Перші ідеї застосування позакласних форм навчання як провідного засобу виховання розглядали ще за часів античності, середньовіччя та Відродження, але сучасного втілення вони набули лише наприкінці XIX ст. Принципи екологічного виховання окреслено в первинних формах навчання та освіти – у казках та легендах, козацькій освітньо-виховній спадщині й усній народній творчості більш пізнього періоду. На попередніх етапах розвитку людства, коли життя кожної конкретної людської спільноти прямо залежало від умов її існування, екологічне виховання, розпочате з колиски, тривало все життя людини. Пізніше, із розвитком цивілізації, коли з'явилися перші заклади освіти, що забезпечували спадкоємність педагогічних надбань, краєзнавчі та екологічні форми навчання стали набувати особливого значення.

Зокрема, педагогічні засади формування норм поведінки в суспільстві та природі, закладені князями Київської Русі – Ярославом Мудрим та Володимиром Мономахом, пізніше згадували Г. Сковорода й видатні просвітники епохи Відродження – Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Ф. Дістверг, без них стали неможливі освіта й виховання в ідеях російських та українських учених-просвітників – М. Ломоносова, Д. Багалія, М. Грушевського та багатьох інших, вони стали неодмінним складником навчального процесу завдяки обґрунтуванню методик видатних педагогів – С. Русової, К. Ушинського, О. Макаренка та В. Сухомлинського.

П. Русин вбачав у єднанні з природою спосіб морального виховання та вдосконалення людей. Сучасником П. Русина був Еразм Роттердамський, який сформулював першочергові завдання освіти в такому порядку: плекання; благочестя; сумління; підготовка до життя в суспільстві; прищеплення гарної поведінки шляхом упровадження в освітню галузь форм позакласної роботи в сучасному розумінні.

На початку XIX ст. завдяки ідеям М. Ломоносова в навчальну програму було включено курс «Вітчизнознавство», що передбачав ознайомлення в школі з географією навколишньої місцевості, яке ґрунтувалося переважно на безпосередніх спостереженнях. Пізніше вітчизнознавство та батьківщинознавство було замінено на краєзнавство.

Ідеї поєднання фізичного та духовного виховання у формуванні особистості було втілено в діяльності так званих «альпійських товариств», що почали функціонувати в країнах Західної Європи з 1860 р. На теренах сучасної України аналогом таких закладів стали Кримсько-Кавказький гірський клуб (ККГК), перше відділення якого розпочало свою діяльність у Ялті в 1891 р., і товариства «Рута» й «Пласт» на західноукраїнських землях. Якщо діяльність ККГК включала широке коло питань щодо краєзнавчих досліджень Криму, підвищення рівня національної самосвідомості громадян, організації екскурсій

та розвитку туристичної сфери регіону, то «Рута» і «Пласт» були прототипами сучасних скаутських організацій.

У 70-х рр. XIX ст. провідні педагоги країни почали висловлювати ідеї стосовно патріотичного виховання дітей, орієнтованого на врахування особливостей природи, географічного розташування, клімату певної території та історії рідного краю. Зокрема, наприкінці XIX ст. засади шкільного краєзнавства заклала відомий педагог і просвітник С. Русова, яка була активною прихильницею методики вільної школи М. Монтесорі, що передбачала органічне, природне одержання уявлень про навколишній світ, а тому вона вважала, що прищепити дитині національні риси можна, лише орієнтуючись на навколишнє середовище. Вона писала, що *«...треба добре знати свій край, бо рідна земля все одно, що велика сім'я, а земляки – все одно, що родичі, тільки навчаючись любити і свідомо ставитись до свого люду, до свого краю ми навчимося шанувати і других людей...»*^{*}.

Перші геоботанічні екскурсії в регіоні як частину навчального процесу було організовано та впроваджено в освіту І. Акінфієвим наприкінці XIX – на початку XX ст. на Катеринославщині. Екскурсії мали на меті ознайомлення учениць з особливостями живої природи та правилами екологічної поведінки.

Краєзнавчі методи у вищу освіту впроваджував Д. Яворницький – професор, директор Дніпропетровського історичного музею, який розробив курс «Краєзнавство» для студентів історичного факультету.

Важливий внесок у застосування краєзнавчих методів в освіті в нашому регіоні зробив видатний педагог, історик церкви В. Біднов. Освітню діяльність В. Біднов здійснював, спочатку працюючи в початкових школах, а згодом – у Катеринославській семінарії, а також Кам'янець-Подільському українському інституті. В освітній діяльності вчений використовував відомості, отримані в ході наукової роботи, зокрема дані про історію Катеринославської єпархії, біографічні відомості про видатних діячів, про освіту, культуру й церковну організацію доби Запорізької Січі та після її зруйнування. До того ж він був активним членом катеринославської «Просвіти» (що дозволяло завдяки громадській спрямованості залучити до освітньо-виховного процесу верстви населення, не охоплені навчанням у початкових, середніх та вищих закладах), редагував «Вісник товариства «Просвіта» й український відділ газети «Наше життя». В. Біднов очолював місцевий філіал Учительської спілки та ініціював (і очолив) проведення Губернського українського національного з'їзду в Катеринославі.

Наприкінці XIX ст. на необхідності застосовувати краєзнавчо-екскурсійні форми в народній освіті (спрямованій на підвищення рівня знань широких верств населення, рівня самосвідомості, формування активної громадської позиції та власної позиції щодо різноманітних подій та явищ суспільного та політичного характеру) наголошували видатні діячі культури, письменники, митці, зокрема М. Максимович, І. Крип'якевич, М. Костомаров, В. Антонович, М. Аркас, Я. Партицький, Я. Головацький, І. Франко та ін.

^{*} Русова, С. Методика початкової географії [Текст]/ С. Русова. – К.: Укр. шк., 1918. – С. 50

На початку ХХ ст. політичні чинники з одного боку (утворення нової держави – СРСР, формування нового політичного світогляду, перебудова політичної картини світу, шкільна реформа тощо) та педагогічно-еволюційні фактори з іншого (урізноманітнення форм та методів навчання, збільшення інформаційної бази наукового знання, розгалуження науки та ін.) зумовили потребу у формуванні потужної методичної бази шкільної географії із застосуванням краєзнавчих форм навчання для підвищення рівня знань учнів і представників різних верств населення, а також із метою патріотичного виховання, ознайомлення з правилами екологічної поведінки в умовах формування техносфери й антропогенного середовища тощо.

Залучення до політичного апарату колишніх учителів-гуманістів та природознавців українського походження (у різний час посаду міністра освіти обіймали В. Затонський, Я. Ряппо, М. Скрипник, К. Дубняк та ін.), укріпило позиції українського національного виховання, у тому числі краєзнавчої освіти. Зокрема, перший нарком освіти Радянської України В. Затонський вважав наближення школи до життя головним завданням країни. На його думку, було вкрай важливо навчити дітей застосовувати набуті знання й навички в професійній діяльності, для чого було потрібно створити методичну базу з навчання географії, зокрема, створити в школах сільгоспкабінети й на їх базі – різноманітні гуртки, товариства та об'єднання, у тому числі товариства юних натуралістів (юннатів) тощо.

У цей час упроваджували ідеї так званої «трудової» школи, що поєднувала навчання з практичною діяльністю. Беручи участь у практичній діяльності, учні мали можливість краще пізнати свою Батьківщину та визначити, у якій галузі вони можуть принести найбільше користі. Вагомий внесок у розвиток цих ідей зробив М. Яворський, який всебічно підтримував краєзнавчий рух. Він очолив створений у 1925 р. Український комітет краєзнавства (УКК), що тривалий час залишався головним керівним органом у сфері краєзнавчих досліджень та краєзнавчої освіти. УКК надавав величезного значення школі як осередку краєзнавчої роботи, як «першій інстанції виховання народних мас», упорядковував та підтримував діяльність краєзнавчих музеїв різного рівня, забезпечував розгортання краєзнавчого руху на теренах України.

Вбачав у краєзнавстві перспективний засіб розвитку сільських шкіл і М. Грищенко. При цьому він особливу увагу приділяв екскурсійному методу та роботі учнів під час таких занять – зарисовуванню, записуванню тощо.

Принципи трудової школи в позакласній роботі впроваджував І. Ткаченко, який організовував плідну навчально-дослідну роботу на шкільних майданчиках. М. Стельмахович – провідний фахівець з етнопедагогіки – вважав одним із найважливіших завдань освіти дотримання етнонаціональних традицій у навчанні та вихованні.

На початку 30-х рр. набув поширення юннатівський рух, що об'єднав як учителів-керівників, так і дітей різного шкільного віку. На початковому етапі дітей навчали шанобливо ставитися до природи, поважати життя, правильно поводитися в природному середовищі. Зокрема, було запроваджено святкування днів Землі, птахів тощо. За часів колективізації й індустріалізації роль цього руху

перебільшували, орієнтували його на сільськогосподарський напрямок виховання – дітей привчали знищувати «шкідників», залучали до сільгоспробіт тощо. Сьогодні поставлено під сумнів існування «добрих» та «поганих, шкідливих» рослин і тварин, що знову знаходить відображення в позакласній роботі.

Як окремий напрям розвивалася шкільна музейна робота – спосіб забезпечення спадкоємності поколінь у сфері матеріального та духовного життя суспільства. Музейна справа бере свій початок з античності, з часів створення перших публічних музеїв та формування приватних зібрань, але суто педагогічна функція краєзнавчих музеїв при шкільних та позашкільних установах сформувалася наприкінці ХІХ ст. Майже за півтора сторіччя музейний складник позакласної роботи пройшов складний шлях розвитку й на сьогодні становить провідну галузь упровадження головних принципів позакласної освіти.

Позакласну краєзнавчу роботу як один з основних засобів вивчення історії, географії, природи певної території, чинник комуністичного ідейного виховання в різні часи розглядали провідні вчені, педагоги, методисти: В. Багрій, І. Безкоровайний, П. Іванов, Т. Поздняк, А. Сейненський, В. Смирнов, А. Хоптяр та ін. На сучасному етапі позакласна робота набуває особливого значення. Доцільність застосування краєзнавчих та туристичних форм в освіті обґрунтовано педагогами, методистами, вченими – В. Обозним, М. Кострицею, М. Крачилом, В. Серебрієм, Л. Зеленською, О. Тімець та ін.

Нині успішно впроваджують у життя принципи позакласної освіти на базі численних позашкільних закладів – будинків молоді, культури, дитячих обласних та районних центрів дитячої творчості тощо. Найбільш прогресивні в цьому плані є міста Дніпропетровськ та Кривий Ріг, де діють потужні позашкільні центри дитячої творчості. Зокрема, яскравим прикладом всебічної освітньої діяльності може бути Дитячо-юнацький центр міжнародного співробітництва «Колобок», на базі якого діють численні туристсько-краєзнавчі гуртки, курси для учнів та вчителів, де проводять масштабні краєзнавчі дослідження (у тому числі за підтримки ДНУ), здійснюють масові спортивні й святкові заходи (виставки, зльоти, змагання, туристичні походи тощо).

Питання для обговорення

1. Способи виховання в давньому світі (Давня Греція та Рим, Давній Схід).
2. Способи виховання особистості в епоху Відродження. Формування уявлень про екскурсію як провідний метод виховання.
3. Розвиток туристичних форм виховання в Російській імперії (на прикладі Катеринославської губернії). Діяльність І. Акінфієва, Д. Яворницького та ін.
4. Розвиток туристичних форм виховання в СРСР.
5. Тенденції розвитку туристичних форм освітньо-виховного процесу в сучасній українській освіті.

Завдання

1. Скласти таблицю за зразком (табл. 3), де вказати: етапи розвитку ТКР в Україні; країни, де запроваджували прогресивні педагогічні ідеї; авторів цих ідей (педагогів, філософів, просвітників, методистів, керівників державного апарату, науковців) та наукові школи.

Таблиця 3. Етапи становлення та розвитку позакласної роботи як форми освітньої діяльності

Назва історичного етапу		Країни	Час (тривалість)	Педагогічні ідеї	Представники
Античність					
Середньовіччя					
Новий етап	Епоха Відродження				
	Доба Просвітництва				
	Радянський етап				
Новітній етап					

2. Скласти таблицю за зразком (табл. 4), де проаналізувати діяльність видатних педагогів, які розробили інноваційні методи й технології навчання, поглибили та розширили методику ТКР. У таблиці обов'язково зазначити внесок Й.-Г. Песталоцці, Я.-А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Дістверга, С. Русової, Р. Штейнера, С. Френе, Ж.-О. Декролі, К. Ушинського, Л. Виготського, С. Шацького, К. Роджерса, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, І. Іванова (метод колективних творчих справ), В. Шаталова, Дж. Дьюї, О. Коберника (метод проектів).

Таблиця 4. Історія впровадження інноваційних технологій навчання в туристично-краєзнавчій роботі

ПІБ педагога	Головні праці	Сутність інновації

3. Підготувати розширену доповідь про одного з видатних діячів, які втілювали в життя педагогічні ідеї єдності ТКР та шкільного навчально-виховного процесу (за варіантами):

1) І. Акінфієв;	7) С. Рудницький;	13) А. Макаренко;
2) І. Франко;	8) Ярослав Мудрий;	14) Еразм Роттердамський;
3) М. Скрипник;	9) С. Русова;	15) М. Ломоносов;
4) В. Діброва;	10) Ж.-Ж. Руссо;	16) В. Сухомлинський.
5) Д. Яворницький;	11) Я. Ряппо;	
6) Г. Сковорода;	12) В. Біднов;	

Запитання для самоперевірки

1. Чому саме на початку XX ст. ТКР починає формуватися як вид освітньої діяльності?

2. Які фактори сприяли розвитку краєзнавства у 20 – 30-ті рр. XX ст. в Українській РСР?

Практичне заняття 3

ФОРМИ, ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Мета: ознайомитися з основами ТКР, визначити й опанувати провідні методи освіти та виховання.

Теоретичні відомості

Головна мета освіти на сучасному етапі – набуття школярами суспільного досвіду, успадкування історичних традицій, формування національної духовної культури. Саме це визначає головні принципи позакласної роботи як потужного механізму формування особистості.

Сучасна позакласна освіта ґрунтується на принципах гуманізації, єдності загальнолюдських і національних цінностей, демократизації, науковості та системності, безперервності, наступності й інтеграції, багатоукладності та варіативності, добровільності та доступності, самостійності й активності особистості, практичної спрямованості.

Принципи навчання – це основні дидактичні положення як усієї системи навчання, так і окремих навчальних дисциплін. Принципи навчання мають ієрархічну структуру і впливають з основних принципів дидактики. Нижче розглянуто головні принципи навчання.

Принцип науковості навчання полягає в доборі матеріалу, відповідного за структурою і змістом рівню сучасної науки, необхідного для формування в школярів уявлень про причинно-наслідкові зв'язки географічних явищ, процесів і подій, про новітні досягнення географії та її зв'язок з іншими науками. Науковість навчання передбачає дотримання принципів систематичності, послідовності, єдності конкретного й абстрактного, проблемності, професійної спрямованості, усвідомлення, розвитку теоретичного мислення.

Принцип систематичності та послідовності передбачає засвоєння змісту навчального матеріалу за схемою «від простого до складного» через послідовне викладення матеріалу, виділення основного, логічний перехід від засвоєння попереднього до сприйняття нового. Дотримання цього принципу забезпечує системність здобуття знань учнями (відповідно і системність мислення).

Принцип доступності викладання виявляється в компенсуванні складності змісту навчального матеріалу майстерним його викладенням учителем або вдалою подачею автором підручника через дотримання принципу послідовності – від простого до складнішого. Тобто чим складніший матеріал, тим простіше, дохідливіше слід його подавати.

Принцип зв'язку навчання з життям, теорії з практикою полягає у використанні на уроках життєвого досвіду учнів, розкритті практичної значущості знань, застосуванні їх у практичній діяльності, в участі школярів у громадському житті. Відповідно до зазначеного принципу наукові положення в навчально-виховному процесі повинні бути підтверджені конкретною педагогічною практикою.

Принцип свідомості й активності учнів передбачає ініціативність навчання через застосування проблемних методів, залучення всіх психічних процесів, які сприяють активізації пізнання. Активне й свідоме набуття знань, умінь і навичок неможливе без застосування різноманітних розумових операцій (порівняння і зіставлення, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, аналогії), без установлення взаємозв'язків і взаємообумовленості у вивченому матеріалі, правильного формулювання думки в ході усного мовлення. На успішність засвоєння матеріалу учнями впливає пізнавальна активність, яку стимулюють систематичним повторенням засвоєних знань, варіативністю й диференціацією вправ і видів роботи для засвоєння складного матеріалу доступними методами. Застосуванню знань під час виконання конкретних завдань сприяють проблемне навчання, диференціація матеріалу відповідно до навчальних можливостей учнів, використання сучасних технічних засобів навчання, вміння вчителя враховувати психологічний стан учнів.

Принцип наочності обумовлений успішністю навчання на основі живого сприйняття конкретних предметів і явищ дійсності або їх зображень, зокрема натуральних (рослини, тварини, зразки гірських порід, зоряне небо, прилади, машини, явища природи), образних (картини, таблиці, моделі, муляжі, математичні фігури), символічних (географічні карти, графіки, діаграми, схеми, формули). Застосування наочних засобів підпорядковане цілям та завданням навчання відповідно до необхідності розвитку самостійності й активності учнів з урахуванням їх вікових особливостей. Наочні засоби мають бути змістовні, естетично оформлені, лаконічні, вони повинні відповідати психологічним законам сприйняття й не викликати додаткових асоціацій.

Принцип стійкості знань, умінь і навичок спрямовує позакласну роботу на тривале збереження в пам'яті набутих знань, умінь і навичок через їх повторення й закріплення: повторення навчального матеріалу за розділами і структурними смисловими частинами; запам'ятовування нового матеріалу в поєднанні з пройденим раніше; активізація пам'яті й мислення учнів під час повторення (запитання, порівняння, аналіз, синтез, класифікація, узагальнення); групування матеріалу з метою його систематизації; акцентування основних ідей у процесі повторення матеріалу; застосування різноманітних вправ і методик, форм і підходів, самостійної роботи як методу; постійне звернення до раніше засвоєних знань для нового їх трактування.

Принцип індивідуального підходу до учнів означає врахування рівня розумового розвитку, знань і вмінь, працездатності, пізнавальної та практичної самостійності учнів, їх пізнавальних інтересів, розвитку волювої сфери, ставлення до навчання.

Принцип емоційності навчання спирається на жвавий, образний виклад матеріалу, емоційність мови вчителя, його ставлення до учнів, зовнішній вигляд, використання цікавих прикладів, застосування наочності й технічних засобів навчання, формування в учнів почуття обов'язку.

В умовах швидкого розвитку суспільства в позакласній роботі з географії виділяють новітні, нетрадиційні принципи, які описано нижче.

Принцип демократизації полягає в організації позакласної роботи відповідно до умов розвитку суспільства і тенденцій розвитку цивілізації, в урахуванні особливостей навчання залежно від розвитку дитини й застосуванні ефективних форм впливу на неї.

Принцип виховання здорової дитини реалізований у процесі поєднання фізичної культури з моральним, інтелектуальним та естетичним вихованням, виявляється у створенні матеріальної бази для зміцнення здоров'я школярів. У позакласній роботі цей принцип втілено в ТКР.

Принцип диференціації навчального процесу передбачає дозування навчального матеріалу для учнів з урахуванням їх загального розвитку, заохочення кожного школяра до розвитку своїх здібностей за відповідних умов, успішно створених під час організації позакласної роботи з географії.

Принцип оптимізації навчально-виховного процесу ґрунтується на досягненні школярами високого рівня знань, умінь і навичок, розвитку їх психологічних, інтелектуальних функцій, удосконаленні способів та шляхів навчально-пізнавальної діяльності з допомогою вчителів-професіоналів, яких запрошують для спільної участі в позакласній роботі, або з допомогою позашкільних навчальних закладів.

Принцип нетрадиційності системи навчання полягає в застосуванні нових форм навчання, які сприяють засвоєнню учнями знань (колоквиуми, заліки, реферати, наукові повідомлення, олімпіади, конкурси тощо). Цей принцип передбачає спільне навчання різновікових груп учнів і ґрунтується на тому, що старші допомагатимуть засвоїти навчальний матеріал молодшим.

Головний принцип позакласної роботи – *краєзнавчий*. Це принцип, в основі якого лежить конкретизація, розкриття й підтвердження наукових понять фактами (природні явища, процеси довкілля) через пізнання малої території – «рідного краю». Краєзнавчий принцип поєднує навчання та виховання в одне ціле шляхом перетворення теоретичних знань на конкретні практичні вміння й навички в умовах, коли краєзнавчий матеріал служить вихідною базою для формування географічних уявлень, усвідомлення понять і закономірностей.

Краєзнавчий принцип дозволяє порівнювати невідомі території та їх властивості з уже відомими – рідними – і в такий спосіб установлює чіткі закономірності й сприяє формуванню систематичних знань, стимулює пізнавальний інтерес, ініціативу в навчанні, пожвавлює процес сприйняття на уроках, допомагає краще зрозуміти нові поняття й засвоїти вже відомі, а отже, підвищує ефективність освітньо-виховного процесу.

Розвиток краєзнавчої освіти неможливий без упровадження туристичних форм позакласної роботи – прогулянок, подорожей, експедицій тощо, під час яких учні вчаться досліджувати конкретну територію. Залежно від змісту, напрямку та завдань діяльності всю позакласну роботу можна поділити:

- на пізнавальну (пізнання навколишнього середовища через глибоке опрацювання джерел інформації або отримання знань безпосередньо з навколишнього середовища);
- дослідну (передбачає пізнавальну роботу, основу якої становить активний науковий пошук, відкриття нових фактів, самостійне здобуття знань);

- практичну (розвивається під впливом цілеспрямованого пошуку і формує активне ставлення до навколишнього світу, особистий світогляд і переконання, робить отримані під час дослідної роботи результати суспільно корисними).

Форми позакласної роботи прийнято розрізняти за систематичністю, напрямком, кількістю учасників, місцем проведення роботи тощо.

За систематичністю виділяють періодичні та епізодичні форми. До періодичних належать планові багаторазові заходи з відносно постійним складом учасників, які проводять за конкретними календарними й тематичними планами і які мають тісний зв'язок із навчальними програмами. Найпоширеніші періодичні форми – це гуртки, секції, шкільні географічні товариства. Епізодичні форми охоплюють разові позакласні заходи, що мають поглибити знання з конкретної теми: прогулянки, екскурсії, зустрічі з видатними земляками, свята тощо.

Крім того, важливий складовий елемент позакласної роботи – шкільні краєзнавчі музеї та навчальні стежки (комплексні й тематичні). Вони також ґрунтуються на систематичній роботі, але тривалість їх функціонування обумовлює змінний склад учасників. При цьому керівником та ініціатором може бути вчитель-методист, але втіленням у життя цієї форми роботи займається цілий колектив учнів різного віку.

За місцем проведення розрізняють стаціонарні та нестаціонарні форми роботи. Стаціонарні форми реалізують на базі школи (кабінет, музей, географічний майданчик, дослідна ділянка тощо), вони охоплюють: роботу на географічному майданчику (орієнтування за сторонами горизонту, робота з планшетом, складання планів та ін.); фенологічні спостереження; зустрічі з видатними людьми; уявні подорожі; краєзнавчі олімпіади, конференції, лекторії, шкільні краєзнавчі естафети, конкурси, виставки, вікторини; випуск краєзнавчого журналу, радіопередач та стінних газет; листування та обмін краєзнавчою літературою тощо.

Нестационарні форми передбачають активне пересування по місцевості з пізнавальною та дослідною метою: різноманітні прогулянки, туристичні походи – одnodенні (без ночівель), вихідного дня (з однією ночівлею), багатоденні (краєзнавчо-екскурсійні та ступеневі); подорожі різними видами транспорту (водні, сухопутні тощо), туристичні зльоти і змагання, екскурсії (програмні та позапрограмні; оглядові й тематичні; пішохідні, автобусні, комбіновані тощо).

За кількістю учасників виділяють індивідуальні та колективні (групові й масові) форми роботи. До колективних форм позакласної роботи належать конференції, тематичні вечори, розважальні вечори й ранки, географічні тижні, зустрічі з видатними людьми, конкурси, фестивалі, олімпіади тощо. Групові форми виховної роботи – огляди новин, гуртки різної спрямованості, екскурсії, походи, змагання, конкурси, вікторини та ін.

Доцільність індивідуального підходу зумовлена особливостями розвитку особистості, рівнем її вихованості, досвіду, поведінки, потребами та інтересами. Зазвичай застосування власне індивідуальних форм (бесід, наукової роботи в рамках Малої академії наук, консультацій тощо) у масовій позакласній роботі

обмежене через необхідність соціальної адаптації учнів, що можливе лише в колективних формах (але за умови індивідуального підходу).

Методи позакласної роботи включають способи й шляхи взаємодії вчителів, вихователів та учнів, спрямовані на формування у вихованців певних поглядів, переконань, почуттів і поведінкових звичок. Вибір методу й ефективність його застосування зазвичай залежить від вікових особливостей школярів, рівня розвитку дитячого колективу й окремих школярів, індивідуальних особливостей учнів, доцільності педагогічного впливу. До ефективних методів формування особистості належать методи словесного впливу (роз'яснення, розповідь, лекція, бесіда, диспут тощо) та метод прикладу.

Ефективність позакласної роботи полягає в поєднанні теоретичних і практичних методів роботи: словесних (вербальних); спостереження; роботи з історичними джерелами; картографічного методу тощо. Словесні (вербальні) методи охоплюють лекції, бесіди, розповіді та інтерв'ю, де провідну роль відіграє слово вчителя або особи, яка проводить захід. Цей метод надзвичайно ефективний на початкових етапах позакласної роботи, коли цікава розповідь або бесіда стимулює пізнавальний інтерес, зустріч із видатними людьми свого краю дає змогу відчути свою причетність до історичного минулого батьківщини, лекція дає відомості, що задовольняють пізнавальний інтерес, та визначає шлях подальших досліджень дітей.

Практичні методи спрямовані на формування вмінь і навичок географічних досліджень, тому їх застосовують під час спостережень, роботи з приладами, роботи на географічному майданчику тощо.

Метод спостереження поширений практично в усіх видах краєзнавчих досліджень. Він передбачає самостійне споглядання об'єктів і явищ із наступним формулюванням логічних висновків. Спостереження можуть бути епізодичні (разові), сезонні або систематичні, їх результати обов'язково заносять у щоденник спостережень, вони дозволяють учням робити узагальнення на основі власного досвіду.

Метод конструювання та моделювання застосовують у позакласній роботі під час створення макетів і моделей Землі, саморобних компасів та інших приладів, це сприяє формуванню образного мислення в учнів. Крім того, цей метод підвищує ефективність педагогічних методів (аналогії, абстрагування тощо), а також дозволяє активізувати увагу учнів, сприяє формуванню вміння зосереджуватися, доводити почату роботу до кінця.

Дослідно-експериментальний метод застосовують тоді, коли спостереження за об'єктами чи явищами потребує більшого часу та уваги. Досліди проводить учитель разом з учнями, але ініціативу потрібно віддавати дітям.

Екскурсійно-туристичний метод є один із найцікавіших, адже він має пригодницький характер і водночас пов'язаний з активними способами пізнання об'єктів шляхом безпосереднього ознайомлення з ними. Позитивною рисою цього методу є активне пересування по місцевості, що виконує освітню, виховну та розвивальну функції.

Джерелознавчий аналіз полягає у вивченні джерел географічної інформації, він формує в учнів навички самостійної роботи. Джерелознавчий

аналіз доцільно застосовувати на етапі заочного ознайомлення з об'єктом, коли учні вивчають різноманітну літературу й отримують уявлення про те чи інше явище, об'єкт чи територію.

Картографічний метод є невід'ємна складова частина географічного дослідження будь-якого рівня. У позакласній роботі до цього методу вдаються під час поглибленого вивчення змісту карт, їх аналізу, зіставлення, вимірів за картою, проведення досліджень за топографічними картами, складання картографічних основ для проведення походів та експедицій, оформлення в картографічному вигляді результатів досліджень.

Завдання

1. Заповнити логічну схему (рис. 1)

2. Підготувати розширену доповідь про один з інноваційних методів ТКР.

Обґрунтувати його доцільність та переваги.

Рис. 1. Місце позакласної роботи в навчальному процесі

Запитання для самоперевірки

1. Які ви знаєте особливості періодичних форм ТКР? Чи вважаєте ви їх більш ефективними, ніж епізодичні?
2. У чому полягає сутність шкільного географічного товариства?
3. У чому полягає джерелознавчий аналіз?
4. Які переваги має краєзнавчий дидактичний принцип позакласної роботи?

Практичне заняття 4

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВ

І ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА

Мета: набути знань про вікові особливості розвитку учнів та можливості їх використання в плануванні ТКР.

Теоретичні відомості

Успішне вивчення географії на уроках та ефективне проведення позакласних заходів залежать від урахування психологічних особливостей школярів на всіх етапах навчання, а також їх вікових особливостей, які зумовлюють застосування певних прийомів, форм та засобів навчання. Безумовно, кожний віковий етап розвитку учня – це важливий щабель у формуванні особистості в індивідуально-психічному та суспільному аспектах. З огляду на це необхідно враховувати вікові особливості кожного періоду розвитку дитини в процесі організації позакласної роботи з географії.

Навчання географії й, отже, організація позакласної роботи охоплює дітей переважно середнього та старшого шкільного віку. Молодших школярів позакласна робота з географії охоплює лише частково, хоч початкові знання про природу, господарство й населення свого краю учні отримують у 2-му класі на уроках читання, у 3-му класі під час вивчення дисципліни «Природознавство». У 6-му класі учні ознайомлюються з географією. Саме на цьому етапі діти засвоюють поняття «рідний край» та «батьківщина».

У молодшому шкільному віці ще складно говорити про профорієнтаційну роботу, насамперед важливо сформувати пізнавальний інтерес до предмета за допомогою ігрових прийомів, уявних подорожей, цікавих розповідей. Туристичні форми роботи мають бути необтяжливими, щоб не знизити рівень сприйняття школярів. Переважно це прогулянки та екскурсії. Маршрути на навчальних стежках для дітей молодшого шкільного віку скорочують, більшу увагу приділяють найцікавішим фактам і відомостям. Але при цьому не слід забувати, що учні – це вже не малята, а окремі особистості.

Середній етап загальноосвітньої школи охоплює учнів 7 – 9-х класів і належить до раннього підліткового віку. Цей період називають перехідним у фізичному, психічному, соціальному відношеннях. У цьому віці пізнавальні й соціальні мотиви навчання розвиваються в єдності.

Навчання для підлітків – це основний вид діяльності, тому від успішності підлітків залежить їх психологічний стан. Переваги цього віку полягають у готовності самостійно обирати цікаві предмети, а також підвищеному синтезуванні тих чи інших сторін навчання. Значна перевага цього віку полягає в готовності підлітків до всіх видів навчальної діяльності, які роблять їх дорослими у власних очах.

У цьому віці розвивається стійкий інтерес до діяльності, до всього цікавого, значного, має місце прагнення підлітків знати все докладно, вирішувати питання самостійно. У підлітковому віці починають формуватися професійні інтереси і диференційоване ставлення до навчальних предметів як до «потрібних», «цікавих» з одного боку і «непотрібних», «неважливих» з іншого.

Для підліткового віку характерний перехід від предметного світосприйняття до розвитку більш складних форм мислення у зв'язку із засвоєнням абстрактного матеріалу, загальних понять, теорій, закономірностей.

Для учнів середнього шкільного віку доцільно застосовувати вправи, спрямовані на формування вміння обговорювати певні події, факти, дискутувати з приводу почутого. У них інтенсивно розвивається довільна логічна пам'ять, зростає вміння логічно обробляти матеріал для навмисного запам'ятовування.

Старший шкільний вік характеризує учнів як уже дорослих, сформованих особистостей, здатних до здійснення самостійних досліджень, вироблення власних міркувань і поглядів. Діти в цьому віці здатні аналітично осмислювати інформацію, робити логічні висновки, тому необхідно планувати такі форми позакласної роботи, які дадуть учням можливість поглибити знання шляхом самостійних пошуків, спільних дискусій, дозволять застосувати теоретичні знання на практиці. Дітей старшого шкільного віку можна залучати до дослідної (фондова робота, дослідження музейних предметів, комплектація фондів) та експозиційної (проведення екскурсій, лекцій тощо) роботи шкільного музею, планування та проведення екскурсій навчальною стежкою та до інших форм позакласної роботи, які потребують високого ступеня відповідальності.

Беручи до уваги вікові особливості школярів, необхідно:

- розраховувати обсяг роботи для кожного учня, визначати приблизні строки виконання;
- оцінювати психологічну сумісність дітей під час виконання будь-якої спільної діяльності;
- уникати нав'язування будь-якої діяльності, навіть такої, що здається вчителю цікавою і корисною;
- виключати наказовий тон;
- надавати дітям більше самостійності, довіряти їм і в такий спосіб стимулювати розвиток почуття відповідальності;
- давати відповідну оцінку діяльності учнів, багаторазово обдумувати способи й засоби заохочення і покарання щодо конкретного учня;
- уживати заходи морального виховання;
- привертати увагу такими фразами: «Необхідно відзначити...», «Цікавий той факт, що...», «Зверніть увагу на те, що...»;
- прислуховуватися до думок дітей, зважати на їх інтереси й відносини;
- виключати з ужитку різкі судження про самих дітей і їх вчинки, пристрасті.

Завдання

1. Підготувати творчим колективом розширений опис проблемної ситуації, яка може виникнути, коли вчитель не враховує вікові та психологічні особливості дітей, залучених до ТКР. За потреби навести приклад із власного досвіду.

2. Проаналізувати проблемну ситуацію. Зробити висновки про причини та наслідки, а також про шляхи розв'язання виниклого конфлікту. Висновки подати в письмовій формі.

3. Показати проблемну ситуацію творчим колективом у ролях, проаналізувати ситуації, розкриті іншими творчими колективами.

Запитання для самоперевірки

1. Чому необхідно враховувати вікові особливості дитини під час організації ТКР?

2. Чому підлітковий вік називають перехідним? Яке значення він має для освіти в цілому та для організації ТКР?

Практичне заняття 5

ПЕРІОДИЧНІ ФОРМИ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ. ПЛАНУВАННЯ Й ОБЛІК РОБОТИ ГУРТКІВ ГЕОГРАФІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Мета: набути практичних навичок планування навчальної роботи, зокрема окремого виду ТКР на прикладі географічного гуртка.

Теоретичні відомості

Гурток – це періодична форма позакласної роботи з відносно постійним складом учасників, що має на меті поглиблення знань із географії, удосконалення вмінь і навичок учнів, практичне застосування ними теоретичних відомостей, підвищення їх інтересу до предмета й професійну орієнтацію. Незалежно від основного призначення гуртка ставлять такі загальні вимоги до організації його роботи: актуальність тематики; зв'язок із навчальною програмою; відповідність тематики віку учнів, їх інтересам і вподобанням. Тільки за умови виконання таких вимог відбувається успішне засвоєння та поглиблення знань, отриманих на уроках з географії.

На першому етапі організації гуртка вчитель обирає напрям роботи відповідно до навчальної програми й актуальних питань сучасної науки, планує склад учасників та визначає можливість роботи за обраним напрямком (доступність навчального матеріалу, наявність у населеному пункті фахівців із певної проблематики, фінансове забезпечення школи та дітей тощо). Після оцінки можливості реалізації задуму вчитель переходить до планування роботи гуртка та узгодження його з керівництвом. Назва гуртка повинна відображати основний напрям його роботи.

Діяльність гуртка планують на два роки: протягом першого року учні ознайомлюються з напрямком, здійснюють екскурсії, вчать самостійно працювати з джерелами інформації, протягом другого – застосовують набуті навички на практиці. Заняття гуртка не регламентовані навчальною програмою, але мають бути пов'язані з пройденим матеріалом, щоб можна було уникнути «білих плям» під час опрацювання певних тем, та майбутніх повторів у процесі роботи на уроках.

Планування та організація діяльності гуртка містить два етапи. На першому етапі вчитель здійснює календарне й тематичне планування гуртка, де визначає

напрям роботи, мету, завдання та результати, що мають бути отримані наприкінці першого та другого років роботи. Календарне планування включає розклад усіх заходів за конкретними датами, у тому числі виїзних екскурсій, експедицій та походів. Під час планування доцільно скласти попередній список методичної літератури, необхідної в процесі проведення занять гуртка: журнал обліку занять, анкети, питальники, паспорти об'єктів, маршрутні листи тощо. Остаточні календарний і тематичний плани вчитель узгоджує з керівництвом школи й розпочинає розробку конкретних занять і заходів (табл. 5).

Таблиця 5. Типовий план-графік роботи гуртка

Дата	Загальна тема	Тема заняття	Стислий зміст, мета заняття	Форма заохочення

Прикладом географічних гуртків можуть служити туристичні, краєзнавчі гуртки, країнознавчі студії, гуртки зі спортивного орієнтування, економіко-географічні гуртки тощо. Напрямок діяльності гуртка має бути визначений на першому етапі, але протягом двох років роботи тематику занять можна суттєво корегувати відповідно до реальних уподобань учнів, їх здатності засвоювати матеріал та здійснювати самостійні дослідження.

На другому етапі вчитель розробляє конкретні заняття й заходи, планує екскурсії та походи, виїзні форми роботи, роботу на екологічних стежках тощо. При цьому він складає плани у вигляді табл. 6.

Таблиця 6. Бланк плану позакласного заняття

Тема. Дата	
Вік гуртківців. Класи	
Мета заняття	
Обладнання	
Хід уроку	
Тривалість. Форми роботи	Змістова частина (текст)
Висновки уроку. Домашнє завдання	

Крім того, вчитель готує додаткову (допоміжну) методичну літературу – перелік установ, залучених до гурткової роботи, із зазначенням адрес, часу роботи, даних про контактних осіб (указує, наприклад, час роботи історичного музею, телефон адміністрації, вартість квитка тощо). Далі він уточнює та доповнює план, узгоджує зміни в організації роботи гуртка. Під час організації гуртків необхідно, щоб учні чітко визначили мету занять гуртка, зрозуміли свою роль у його роботі, щоб кожен член гуртка знав власні завдання.

У ході роботи потрібно здійснювати аналіз кожного заняття, а саме визначати ступінь досягнення поставленої мети й рівень виконання окремих завдань, корегувати окремі теми й хід занять відповідно до реальної ситуації, розподіляти ролі та обов'язки між учнями, оперативно реагувати на допущені помилки, недоліки, конфліктні ситуації, зміни в графіку навчання тощо.

Наприкінці кожного звітнього року необхідно здійснювати розширений аналіз роботи гуртка з метою визначення його доцільності та ефективності.

Завдання

1. Скласти календарний план роботи гуртка з розрахунку два заняття на тиждень з урахуванням шкільних канікул (тематику роботи й назву гуртка вибрати самостійно) за формою (табл. 7).
2. Розробити демонстраційне заняття гуртка за обраною темою.
3. Провести демонстраційне заняття (із застосуванням наочності).
4. Розробити структуру й статут шкільного географічного товариства.
5. Визначити напрямки роботи товариства. Скласти календарний план роботи.

Таблиця 7. Календарний план роботи гуртка

Дата	Тема	Форма роботи	Клас	Форма заохочення

Запитання для самоперевірки

1. Що таке гурток? Які особливості відрізняють його від географічного товариства?
2. Які чинники визначають ефективність роботи гуртка?
3. З якою метою здійснюють планування гуртка?

Практичне заняття 6

НАВЧАЛЬНА СТЕЖКА

Мета: ознайомитися з теоретичними засадами розробки навчальної стежки та методами роботи на ній.

Теоретичні відомості

Концепція національного виховання передбачає поглиблення теоретичних і практичних аспектів народознавства та всебічний розвиток знань про окремі характеристики територіально-господарського комплексу локального рівня шляхом запровадження краєзнавчих форм навчання та виховання. Особливу краєзнавчу форму позакласної роботи становить робота на навчальній стежці.

Роботу на навчальній стежці можна здійснювати за двома головними напрямками: перший є дуже складний і кропіткий, адже включає організацію (створення) маршруту, облаштування стежки на місцевості та проведення постійної (систематичної) екскурсійної роботи; другий – більш простий – це відвідування існуючої стежки й прослуховування екскурсійного матеріалу.

У загальному розумінні навчальна стежка – це продуманий, розмічений маршрут екскурсії в природу, під час відвідування якого вчитель веде розповідь про певні об'єкти і явища. За тематикою розрізняють комплексні та тематичні стежки. Яскравим прикладом тематичної стежки може бути екологічна стежка.

Мета навчальної стежки – це насамперед освіта (екологічна, краєзнавча), виховання та пропаганда вивчення й охорони природи. Крім того, навчальна стежка передбачає активне пересування місцевістю з природними ландшафтами, тому сприяє оздоровленню та фізичному вихованню учнів.

Створення стежки становить складний процес, здійснюваний за нижченаведеними правилами. Підготовка стежки включає розробку маршруту, підготовку картографічних матеріалів та узгодження проекту стежки із землевласником (юридичною особою – власником або орендарем землі, де заплановано створити стежку, – міськрадою, сільрадою, акціонерним товариством тощо).

Маршрут має бути доступний (зручність транспортного під'їзду, близькість та ін.), естетично привабливий та інформаційно насичений. Екскурсійними об'єктами при цьому можуть бути об'єкти живої й неживої природи, що унаочнюють розповідь і дають уявлення про типові та унікальні ландшафти місцевості, особливості їх функціонування та необхідність охорони.

Найважливіший етап створення стежки – прийняття офіційного документа, який дає право на її організацію та визначає порядок користування, – рішення міської або сільської ради, відомчої організації тощо, затвердженого відповідними підписами та печатками.

У результаті на кожен створену екологічну стежку складають паспорт за відповідною формою (табл. 8).

Таблиця 8. Паспорт навчальної стежки

№	Рубрика	Опис
1	Географічне положення	
2	Проїзд	
3	Землекористування	
4	Рішення про створення стежки	
5	Значення стежки	
6	Стислий опис маршруту	
7	Історичні відомості про навколишнє середовище	
8	Опис об'єктів показу на маршруті	
9	Стан стежки	
10	Режим використання	
11	Заходи для облаштування або маркування стежки	
12	Організація (особа), яка здійснює охорону маршруту	
13	Організація-шеф	
14	Розробник маршруту	
15	Додатки	а) картосхема маршруту; б) докладний опис об'єктів показу
16	Підписи	Консультанти Науковий керівник

Після узгодження маршруту із землевласником складають картосхему маршруту й путівник, що містить перелік об'єктів показу в логічній послідовності огляду та їх опис (у тому числі фотографії або графічні ескізи).

Під керівництвом фахівця-консультанта заздалегідь досліджують стежку з метою виявлення цікавих об'єктів показу, місць установа інформаційних щитів, обладнання демонстраційних та навчальних майданчиків тощо.

На наступному етапі відбувається обладнання стежки: маркування маршруту; встановлення інформаційних щитів; рекреаційне оформлення – установа лав або їх аналогів; розчистка дороги або місцевості, де прокладають стежку; прибирання сторонніх неестетичних предметів. Оформлення оглядових майданчиків передбачає висадження рідкісних або лікарських рослин, створення ландшафтної композиції тощо. Улаштування навчального майданчика має на меті створення умов для навчання на маршруті – орієнтування, здійснення спостережень, виконання завдань природоохоронного характеру тощо.

На остаточному етапі відбувається підготовка екскурсів – ними можуть бути учні старшого шкільного віку, які брали участь у створенні стежки, або сам учитель. Під час проведення екскурсії бажано використовувати «портфель екскурсовода» – допоміжні матеріали, що доповнюють текст повідомлення на маршруті.

Завдання

1. Створити картографічну основу для розробки маршруту стежки. Для цього збільшити та розмножити топографічну карту Дніпропетровської області (обраної ділянки). На топографічну основу нанести головні об'єкти, що служать для розкриття теми, початок і кінець маршруту, місця для облаштування дослідних майданчиків. Розбити весь маршрут на окремі ділянки, визначити й нанести на топографічну основу зупинки та місця відпочинку.

2. Скласти паспорти кожного об'єкта показу.

3. Розробити ескізи попереджувальних та інформаційних щитів та плакатів.

4. Розробити пакет допоміжних документів і матеріалів: картосхем, фотокарток, зарисовок, що більш докладно розкриють зміст теми.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке навчальна стежка? Які ви знаєте існуючі екологічні стежки в Україні та регіоні?

2. Для чого потрібно складати паспорт кожного об'єкта?

3. Яку роль відіграє топографічна основа у створенні стежки?

Практичне заняття 7

ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Мета: ознайомитися з методичними засадами організації та функціонування шкільного краєзнавчого музею.

Теоретичні відомості

Шкільний музей – це форма позакласної навчальної діяльності, що дозволяє вести експозиційну роботу, сутність якої полягає в проведенні екскурсій, лекцій, бесід тощо на основі спланованої, логічно обґрунтованої виставки. При цьому експозиційну роботу здійснюють самі учні під керівництвом учителя,

забезпечуючи спадкоємність поколінь школярів – учорашні слухачі вже сьогодні можуть залучитися до пошукової роботи. Фондова робота передбачає комплектування фондів – пошук, відбір, передачу та обмін музейних предметів, дослідження музейних предметів, їх зберігання.

Шкільний краєзнавчий музей створюють на базі шкільного кабінету географії на основі зібраної учнями та вчителями колекції. Структура, методи роботи й наповнення шкільних краєзнавчих музеїв зумовлені особливостями учнівського колективу, інтересами, здібностями, потребами, віково-психологічними особливостями дітей. Відповідно розвиваються і напрямки діяльності шкільних музеїв: пошуково-дослідний; фондový (комплектація фондів, їх облік, дослідження); експозиційний; пам'яткоохоронний; просвітницько-інформаційний; навчальний; суспільно корисний.

Пошуково-дослідний напрям діяльності полягає в активному вивченні історії та природи краю, проведенні експедиційних досліджень, складанні анкет і опитуванні населення, вивченні історичних джерел з метою пошуку музейних предметів та їх дослідження. Він служить підґрунтям для подальшої фондової роботи – комплектування фонду (відбір музейних предметів, їх реєстрація, облік, формування головного фонду, зберігання й транспортування, подальше вивчення, формування допоміжного та обмінного фондів). Експозиційна робота включає розробку концепції музею, тематичної структури й тематично-експозиційного плану, оформлення виставок і подальшу реалізацію просвітницько-інформаційного та навчального напрямків – проведення екскурсій, лекцій, тематичних вечорів, свят та інших видів занять. Пам'яткоохоронний напрям передбачає дослідження рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, визначення їх суспільної ролі та розробку рекомендацій щодо їх збереження та використання в рекреаційній і освітній сферах. До цього напрямку належить просвітницька діяльність, спрямована на роз'яснення важливості збереження матеріальної та духовної спадщини краю, виховання поваги до власної історії та культури. Суспільно корисний напрям – це прояв культурологічної діяльності (участь у діяльності громадських краєзнавчих організацій, проведення вечорів, днів відчинених дверей тощо). Перераховані напрямки роботи передбачають застосування активних форм та методів музейної діяльності як провідної форми освітньо-виховного процесу.

Створення музею та розробка його концепції відбувається за ініціативою педагогічних працівників за підтримки голови навчального закладу. Комплектування, пошуково-дослідну, фондову, експозиційну та просвітницьку роботу здійснюють учні з допомогою вчителя (наукового керівника). Права і повноваження навчального закладу та організаторів музею прописано в Положенні про шкільний музей (дод. 1).

Таким чином, шкільний музей є важлива форма позакласної роботи з географії та історії краю, адже передбачає не лише проведення на його базі різних видів занять, але й тривалий процес наповнення та зберігання фондів, підготовки екскурсій, а отже, залучення школярів до музейної, краєзнавчої та громадської діяльності. Зазвичай процес функціонування музею включає складання програм роботи гуртків на базі музею. Головні завдання діяльності

шкільного музею як позакласної форми роботи – це ознайомлення школярів із формами музейної діяльності, історією музейної справи у світі, Україні та своєму краї, систематизація знань учнів про рідний край, вироблення в них навичок фондової, експозиційної та організаційно-масової роботи, залучення до громадського життя краю.

Завдання

1. Визначити галузь і тематику шкільного музею. Скласти перелік бажаних експонатів відповідно до обраної теми.
2. Спроекувати експозицію в логічній послідовності за обраною тематикою (за хронологією, країнами, сферами громадського життя тощо).
3. Скласти перелік предметів шкільного кабінету географії.
4. Створити експозицію кабінету в логічній послідовності. Розробити кошторис обладнання.
5. Обґрунтувати вибрану тему та створену експозицію. Зробити висновок про ефективність роботи кабінету й музею як форм туристично-краєзнавчої діяльності.
6. Розробити календарний і тематичний плани занять гуртка, що функціонує на базі музею, де відобразити лекційну, пошукову, фондову, експозиційну та екскурсійну діяльність із розрахунку на три роки навчання.
7. Розробити експозиційно-просвітницький захід (екскурсія, лекція, бесіда, свято, тематичний вечір) на базі музею за типовим планом позакласного заняття.
8. Підготуватися до захисту сценарію заходу

Запитання для самоперевірки

1. Що являє собою шкільний краєзнавчий музей? Яке місце він займає в ієрархії музейних закладів України?
2. Який документ визначає основи створення шкільного музею?
3. Яку роботу можна здійснювати на базі шкільного музею?

Практичне заняття 8

ЕКСПЕДИЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПAM'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Мета: ознайомитися з методичними засадами організації експедиційних досліджень суспільної сфери регіону.

Теоретичні відомості

Вивчення пам'яток історії та культури рідного краю за браком часу відповідно до шкільних програм з історії та географії здійснюють під час позакласної та позашкільної роботи переважно за допомогою туристично-краєзнавчих методів. Прерогатива вивчення пам'яток історичної спадщини свого краю належить історичному та географічному краєзнавству, яке застосовує разові (епізодичні) та систематичні (гуртки, секції тощо) форми роботи.

Важливість вивчення пам'яток історії та культури в краєзнавчому аспекті обумовлена:

- відновленням занедбаних і втрачених святинь в умовах духовного відродження України, адже зміни політичного ладу, що мали місце в

історичному бутті української спільноти, завжди супроводжувало знищення свідчень минулих часів та устроїв. Тому дуже важливо дотримуватися «ідеологічного» складника сучасного краєзнавства – відмови від будь-яких догм та стереотипів, виховання патріотизму та шанобливого ставлення до рідного краю, його історії, культури, що, у свою чергу, становить вагомий механізм збереження історичної традиції та забезпечення неперервності історичних традицій;

- активізацією туристично-екскурсійної сфери, що обумовлює необхідність використання різноманітних історико-культурних рекреаційних ресурсів з одного боку та всебічного вивчення культурної спадщини краю з метою визначення обмежень використання окремих пам'яток для запобігання надмірному рекреаційному навантаженню та збереження їх для наступних поколінь з іншого боку. До того ж виявлені відомості можуть значно збагатити та розширити тематику екскурсій;

- специфікою становлення естетичного та ідейного складника світогляду як основи формування в школярів цілісної та об'єктивної картини світу, адже ефективність виховання під час краєзнавчих досліджень значно підвищується за рахунок власних ініціативних досліджень учнів через їх чуттєвий досвід і предметність дитячого світосприйняття;

- впливом глобалізаційних процесів і впровадженням в освіту й виховання міжнародних норм з охорони та збереження пам'яток локальної та всесвітньої спадщини.

Відомо, що шкільна освіта є своєрідне дзеркало «великої» науки – так би мовити, «мала» наука. Тому принципи дослідження в них, по суті, збігаються – їх відрізняє лише масштаб, рівень та ґрунтовність, адже науковці – це вже досвідчені спеціалісти з різних галузей знань, тоді як школярі лише розпочинають свій шлях до «відкриттів».

У сучасній практиці пам'ятки історії та культури досліджують академічні (ВНЗ, кафедри, науково-дослідні інститути тощо) та профільні (музеї, галереї) установи. У школі такі дослідження проводить шкільний краєзнавчий музей та згруповані навколо нього або окремі гуртки та секції. Але далеко не в кожній школі є власний шкільний краєзнавчий музей, бо це дуже кропітка та відповідальна справа, що потребує часу й уваги декількох спеціалістів. Проте відсутність музею ніяк не може стояти на заваді краєзнавчим дослідженням пам'яток історико-культурної спадщини краю.

Пошук і дослідження пам'яток історії та культури варто здійснювати за описаними нижче моделями.

Відповідно до *моделі 1* дослідну діяльність розпочинають з організації роботи гуртка історичного або географічного краєзнавства. Але пошук пам'яток у цьому випадку є не головне, а скоріше додаткове завдання. На позакласних заходах учні ознайомлюються з культурою свого краю, здійснюють екскурсії, опановують методи краєзнавчих досліджень. Поступово в процесі діяльності гуртка формується колекція пам'яток, фотографій, матеріальних свідчень, що стає підґрунтям для створення шкільного краєзнавчого музею.

Музей, проводячи експозиційну та фондову роботу, поглиблює тематику, а отже, розширює коло завдань позакласної роботи. Навколо нього формуються більш спеціалізовані гуртки, що в подальшому стають основою для перетворення музею на великий методично-дослідний центр.

Головні переваги цієї моделі полягають у такому. Організувати гурток не так складно, як створити музей, до того ж пошукова діяльність гуртка зовсім не обов'язково може привести до створення шкільного музею, наприклад, у результаті пошуково-дослідної діяльності можлива організація оглядових та тематичних екскурсій, розробка рекомендацій для органів місцевої влади щодо збереження спадщини, долучення об'єктів до туристичної сфери або, навпаки, вилучення для реставрації тощо. Недоліком зазначеної моделі є те, що збір інформації проводять за широкою тематикою, тому отримані результати досить різнобічні й для подальшої роботи з ними за конкретним напрямком потрібно багато часу й уваги.

Модель 2 передбачає першочергове створення музею, який ініціює подальші дослідні роботи вузькоспеціалізованих гуртків, проведення лекцій, читань, уроків, екскурсій тощо. При цьому створення і подальше функціонування музею становить окрему краєзнавчу форму виховання та освіти.

Переваги цієї моделі полягають у тому, що відбір фондкових матеріалів здійснюють спрямовано, за тематикою. Колекція зазвичай більша і глибша за тематикою та рівнем презентованих об'єктів.

Недоліки ж моделі такі. Організація музею – це дуже кропітка і складна справа. Для музею завжди потрібне приміщення, необхідні стенди, вітрини та устаткування, тобто його влаштування пов'язане з матеріальними затратами. Крім того, експозиційна та фондова робота потребує більшого втручання вчителя в освітньо-виховну краєзнавчу роботу музею.

Сутність *моделі 3* полягає в такому. Планують гурток, головними цілями якого є дослідження пам'яток історії та культури краю. На основі такого гуртка в подальшому може бути створений музей, застосовані такі форми позакласної роботи, як журнал, стінгазета, тиждень історико-культурної спадщини, екскурсії та експедиції.

Переваги зазначеної моделі такі: глибокий аналіз явищ та предметів; оволодіння дослідною методикою. При цьому виняткове значення має суспільно корисна діяльність гуртківців.

Недоліки такої організації досліджень – це зосередження уваги на вузькій тематиці, відхід від шкільної програми. До того ж більшу частину роботи доводиться виконувати старшокласникам, що спричиняє диспропорцію в розподілі обов'язків.

Як бачимо, кожна з моделей може бути успішно застосована в пошуково-дослідній діяльності, але в процесі її вибору необхідно враховувати:

- матеріальні можливості школи;
- вік учнів, їх особистісні здібності та нахили;
- мету, яка має бути досягнута під час позакласної роботи.

Отже, для того щоб правильно організувати дослідження пам'яток історії та культури, необхідно визначити форму роботи, склад учасників, рівень їх

підготовленості та зацікавленості, а також можливості подальшого застосування результатів, що будуть отримані під час роботи. Вибір форми – прерогатива організатора, але незалежно від того, яку саме форму буде обрано – музей чи гурток, методика та алгоритм пошуку будуть відносно усталені.

У будь-яких дослідженнях об'єктів історії та культури необхідно дотримуватися трьох головних етапів організації краєзнавчо-пошукової роботи: підготовчого; польового; заключного.

Перший (підготовчий) етап є найбільш відповідальний. Він є підґрунтям і запорукою результативності роботи. Підготовчий етап охоплює нижченазвані процеси.

1. Установлення цілей, завдань та масштабу пошуків залежно від типу поселення, у якому проводять краєзнавчо-пошукову роботу, розподіл обов'язків. Будь-яке дослідження завжди розпочинають із розробки теоретичних засад – визначення об'єкта, предмета, цілей і завдань, понятійного апарату, методології та методики дослідження. Це дозволить уникнути помилок у роботі як на підготовчому, так і на останніх двох етапах, виключить зайві відомості та непотрібні результати, націлить учнів на виконання конкретних завдань і, безумовно, дасть можливість учням самим опанувати методику досліджень. Розподіл обов'язків – це прерогатива вчителя, який може оцінити учнів за їх інтересами, нахилами і надати їм цікаву та посильну роботу.

2. Визначення збереженості об'єкта на час установлення мети пошуку та вибір методики подальшого дослідження. Якщо об'єкт збережений і його охороняє держава, достатньо здійснити його естетичну оцінку, визначити його роль в екскурсії та скласти паспорт. Якщо об'єкт зруйнований або маловідомий, то необхідно спланувати пошукові методи й ознайомити учнів з основами джерелознавчих досліджень, аналізу карт і держпланів, анкетування тощо.

3. Складання календарного плану-графіка пошукових робіт, що встановлює напрямки досліджень, строки виконання та складання підсумкового звіту, окреслює маршрут і район пошуків, а також визначає напрямки застосування отриманих даних.

4. Робота з джерелами географічної та історичної інформації – пошук і джерелознавчий аналіз. Джерела історичної та географічної інформації – це предмети (речі, писемні, мовні, мультимедійні джерела), що можуть висвітлити ту чи іншу подію. Головні вмістилища джерел інформації – це бібліотеки, музеї, приватні колекції, архіви та Інтернет. Залежно від завдань треба вибирати різні види джерел інформації.

5. Складання анкет для опитування місцевого населення.

Польовий етап краєзнавчо-пошукової роботи включає:

- 1) ведення «польового» щоденника;
- 2) опитування населення (співбесіда, анкетування);
- 3) здійснення спостережень та опису об'єктів;
- 4) застосування картографічних методів: нанесення попередніх даних та порівняння їх з даними історичних та інших джерел краєзнавчої інформації;
- 5) наукову фотозйомку;
- 6) паспортизацію об'єктів (дод. 2);

7) оцінку збереженості об'єкта і його психолого-естетичну оцінку.

Паспортизація об'єкта – це створення його паспорта з докладним описом та фотографією. Такі картки-паспорти в подальшому можна аналізувати, використовувати в екскурсійній діяльності тощо.

Під час експозиційно-польового етапу доцільно застосовувати варіанти історико-краєзнавчого методу, які полягають у такому:

- керівник наводить приклади краєзнавчого пошуку й висвітлює принципи логічного шляху до досягнення кінцевої мети;
- керівник, використовуючи місцевий матеріал, сам проводить дослідження й розкриває при цьому всі етапи пошуку;
- учні самостійно проводять пошук під керівництвом учителя.

При цьому кількість і складність опрацьовуваних учнями джерел інформації, застосовуваних прийомів роботи й рівень самостійності в роботі мають залежати від їх підготовленості.

Заключний етап краєзнавчо-пошукової роботи – камеральний, який включає:

- 1) складання звіту й створення окремих кінцевих паспортів об'єкта;
- 2) формування пропозицій щодо використання об'єкта в повсякденній діяльності (господарстві, туризмі, освітній сфері тощо);
- 3) систематизацію картографічної інформації;
- 4) проведення презентації в шкільному музеї (фотовиставка) або екскурсії.

Отже, виконуючи дослідження в такій послідовності, учні опановують методику краєзнавчих досліджень, виявляють цікаві факти, поглиблюють свої знання з географії та історії, формуються як самосвідомі зрілі особистості.

Переваги та недоліки вибору пам'яток історії та культури різного рівня для вивчення в позакласній діяльності подані в табл. 9.

Завдання

1. Скласти план дослідження пам'яток, розташованих на вибраній ділянці (за варіантом). Варіанти до виконання завдання (по центральній частині міста Дніпропетровська) такі:

- 1) проспект Карла Маркса (алея Слави);
- 2) проспект Карла Маркса (лікарня ім. Мечникова – Театр опери і балету);
- 3) проспект Карла Маркса (Театр ім. Горького – залізничний вокзал);
- 4) Парк культури та відпочинку ім. Т.Г. Шевченка;
- 5) Жовтнева площа;
- 6) вулиця Комсомольська;
- 7) Парк ім. Л. Глоби;
- 8) вулиця Леніна;
- 9) вулиця Набережна ім. В. Леніна (Центральний міст – річковий вокзал)
- 10) Комсомольський (Монастирський) острів – вулиця Набережна Перемоги (до зупинки «Інститут фізкультури»).

2. Оцінити інформаційну забезпеченість ділянки дослідження за науковими та науково-популярними виданнями. Для цього опрацювати не менше 10 джерел, серед яких 20% мають складати наукові та навчальні видання (монографії, підручники), 20 % – путівники, 20 % – науково-популярна

література, 40 % – статті з різних видань. Скласти перелік праць та створити таблицю, аналогічну табл. 10.

Таблиця 9. Переваги та недоліки вибору окремих пам'яток історії та культури для вивчення на позакласних уроках

Статус пам'ятки, приклад	Переваги	Недоліки
Пам'ятки світового значення (Троїцький собор у Новомосковську)	Найбільш повно висвітлені в літературі, використовувані з екскурсійною метою, що дозволяє без надмірних зусиль ознайомити учнів з ними	Важко знайти нові дані й зацікавити учнів якимись «відкриттями» і розгадками таємниць. Не завжди є на території певного селища, району або міста
Пам'ятки державного значення (Будинок Хренникова в стилі українського бароко)	Досить повно висвітлені в літературі, відомі на малих територіях, дозволяють більш глибоко ознайомити учнів зі спадщиною свого краю	Стан збереженості зазвичай нижчий, ніж у пам'яток світового значення, складно знайти «нову» інформацію
Пам'ятки локального значення (Пам'ятник загиблим воїнам у Петриківці)	Зазвичай наявні на території малих населених пунктів і великих міст. Можуть бути об'єктами новаторських досліджень	Пошук інформації ускладнений з огляду на брак джерел
Невизнані пам'ятки – парарекреаційні (Залишки Новобогородицької фортеці)	Цікаві з огляду на складність досліджень і обґрунтування їх статусу	Через брак джерел інформації необхідно поглиблювати навички роботи з історичними джерелами та архівними матеріалами.
Втрачені (Пам'ятник Катерині II у Катеринославі)		Відсутні на певній місцевості. Їх дослідження потребує більш детальної та наукової роботи за широким спектром джерел інформації

Таблиця 10. Розрахунок інформаційної забезпеченості ділянки дослідження

Вихідні дані джерела інформації	Об'єкт 1	Об'єкт 2	Об'єкт 3	...	Ступінь інформаційної забезпеченості дослідження, %

3. Створити паспорти досліджуваних об'єктів на маршруті експедиції (дод. 2).

4. Оцінити інформаційну забезпеченість дослідження об'єкта охорони державного або міжнародного значення (дод. 3). Скласти список літератури (не менше 10 назв) та з'ясувати значення кожної видової категорії літератури в пошуково-дослідній роботі школярів. Зробити комплексний висновок про характер інформаційного забезпечення об'єкта державного значення, доступність інформації та можливість її використання в позакласній роботі з географії.

5. Підготувати творчим колективом виступ про одну з пам'яток архітектури м. Дніпропетровська (за варіантами, указаними в дод. 5). Для цього скласти паспорт пам'ятки (за варіантом), підготувати фотоматеріали, графічні та картографічні зображення, розробити анкету (дод. 4) та провести анкетування (не менше 20 осіб). На основі проведеного дослідження підготувати аргументовану доповідь, у якій висвітлити актуальність збереження архітектурної спадщини індустріально розвиненого міста, сучасний стан пам'ятки, запропонувати заходи з охорони та реконструкції (якщо потрібно), окреслити можливість використання об'єкта в освітній та туристичній сфері (показати результативність роботи). Доповідь проілюструвати наочними матеріалами.

Примітка. Захист проводять у формі колективної дискусії. Кожен із виступів обговорюють, у результаті кожен творчий колектив заповнює протокол оцінювання кожної із заслуханих доповідей (окрім власної). Бланк протоколу наведено в дод. 6.

Запитання для самоперевірки

1. Які об'єкти називають пам'ятками історії та культури? У чому полягає їх важливість для освіти та виховання?
2. Які існують методи досліджень історико-культурних пам'яток?
3. Яка сутність процесу паспортизації об'єкта?
4. На якому етапі та з якою метою проводять опитування населення?

Практичне заняття 9

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ КРАЮ

Мета: навчитися організовувати позакласні дослідження суспільно-економічної сфери рідного краю.

Теоретичні відомості

Реалізація економічного напрямку позакласної роботи з географії передбачає складання планів та графіків вивчення господарських галузей свого регіону. Такі дослідження треба проводити відповідно до шкільної програми, беручи за основу вивчений на уроках матеріал. Якщо в школі учні вивчають загальну структуру господарського комплексу, основні характеристики його галузей, особливості концентрації та спеціалізації виробництва, розміщення підприємств виробничої та невиробничої сфери, принципи поділу праці, то на практиці в позаурочний час вони мають можливість отримати цілісне уявлення

про види підприємств, технологічний процес шляхом безпосереднього ознайомлення з господарством свого краю. Вивчати суспільно-економічні об'єкти можна за допомогою як епізодичних (шкільні екскурсії на виробництво, анкетування населення та працівників, участь у суспільно корисній роботі тощо), так і систематичних (гуртки, секції, товариства, профільно-орієнтовані музеї та кабінети) форм. Отже, з усієї різноманітності форм обирають найбільш прийнятну для конкретного контингенту учнів та цілей навчання.

Поглиблене вивчення окремих підприємств у ході позакласної роботи розкриває сутність географії розміщення економічних об'єктів, ознайомлює учнів із засадами організації територіальних об'єднань (територіальних систем) продуктивних сил, з основними таксономічними одиницями територіальних соціально-економічних систем – територіально-виробничими комплексами (ТВК), їх первинними компонентами – окремими сільськогосподарськими й промисловими підприємствами, транспортними пунктами та вузлами (наприклад, окрема ферма, добувне підприємство, порт, автостанція і под.) тощо.

Дослідження об'єктів господарської сфери доцільно здійснювати в три етапи: підготовчий (ознайомлення учнів зі структурою господарського комплексу краю, повторення основних положень курсу економічної географії, ознайомлення з методикою досліджень та підготовка бланкових матеріалів); польовий (дослідження об'єкта господарської сфери, паспортизація, анкетування, проведення промислових екскурсій, бесіда з кваліфікованими працівниками); камеральний (обробка інформації, складання звітної документації, захист результатів роботи у вигляді конференції, диспуту, конгресу, доповіді на засіданні географічного товариства тощо).

Для загальної оглядової характеристики того чи іншого компонента господарського комплексу краю необхідно складати паспорт на підприємство, що містить загальні відомості про підприємство і зручний для узагальнення окремих показників, попереднього групування підприємств за певними ознаками в межах адміністративного району, області, економічного району тощо. Картка (анкета, паспорт) на те чи інше підприємство, як правило, містить від 8 до 10 – 12 пунктів, порядок розташування яких структурно характеризує такі блоки інформації:

- 1) назва, місцезнаходження й підпорядкування підприємства;
- 2) потужність підприємства, строки роботи, технічна площа, виробничі фонди в динаміці;
- 3) покомпонентна характеристика спеціалізації, виробничих показників, обсягів виробництва й споживання тих чи інших видів ресурсів, їх джерел;
- 4) транспортні зв'язки підприємства, напрямки вантажо- або (та) пасажироперевезень, стан шляхів сполучення;
- 5) кадровий склад підприємства, розселення працівників;
- 6) вплив підприємства на навколишнє середовище, його діяльність з охорони природи тощо.

Кожен пункт картки на підприємство може включати підпункти.

Під час камеральної обробки результатів дослідження за допомогою наукової й статистичної літератури необхідно здійснювати розгорнутий аналіз підприємства за традиційним комплексним планом. Комплексний план аналізу промислових підприємств учні вивчають під час уроків.

Завдання

1. Ознайомитися з варіантом підприємства (дод. 7) для подальшого складання на нього картки (анкети, паспорта).
2. Розробити картку на дане підприємство.
3. Зробити висновок про співвідношення ефективності роботи та екологічної небезпечності підприємства. Висновок подати у вигляді доповіді.
4. Підготуватися до захисту доповіді, побудованої за проблемним принципом таким чином: кожен з учасників поетапно виконує три ролі – директора заводу, еколога та інвестора. На першому етапі доповідач виконує роль директора заводу, який він досліджував, тобто акцентує увагу на економічній доцільності існування підприємства. На другому етапі учасник виступає в ролі еколога – для цього він попередньо досліджує екологічні проблеми підприємства та робить зауваження іншому доповідачу – директору. На третьому етапі учасник виконує роль інвестора – робить висновок про доцільність (або небезпечність) інвестування підприємства на основі двох доповідей і аргументує своє рішення.

Запитання для самоперевірки

1. Який напрям позакласної роботи пов'язує географічні дослідження економіки країни з життям?
2. Що являє собою паспорт підприємства?

Практичне заняття 10

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ КОМПЛЕКСНИХ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ КРАЮ

Мета: навчитися організовувати комплексні позакласні дослідження суспільно-економічних об'єктів рідного краю на прикладі вулиці.

Теоретичні відомості

Особливе місце в географії займають дослідження комплексних антропогенних утворень, що поєднують у собі різні компоненти географічної оболонки та виконують цілу низку функцій (населені пункти і їх частини). Дослідження населених пунктів, безперечно, дуже важливі й безпосередньо пов'язані зі шкільною програмою з географії. Вивчення вулиці як невеликої частини населеного пункту, що має його ознаки та включає елементи суспільної сфери, забезпечує виконання одного з головних дидактичних принципів позакласної освіти – системності та послідовності («від простого до складного»). Отже, розглянемо можливості досліджень суспільної сфери на прикладі комплексного опису вулиці міста.

Дослідження вулиці проводять у три етапи. Перший етап передбачає визначення цілей і завдань дослідження, одержання попередніх відомостей про вулицю (місце розташування, довжина, значення, історичні відомості), складання картографічної та паспортної основ, створення анкет і питальників, складання календарного графіка робіт та розподіл обов'язків.

На другому етапі здійснюють безпосереднє вивчення вулиці, заповнення паспорта, анкетування населення, наукову фотозйомку та зарисовування окремих об'єктів. Бланка паспорта вулиці подано в дод. 9.

На заключному етапі уточнюють отриману інформацію, виконують підсумкову обробку результатів польових досліджень, складають рекомендації щодо поліпшення благоустрою вулиці, підвищення її господарської та культурної ролі.

Завдання

1. Розробити план експедиційного дослідження вулиці (згідно з дод. 8)
2. Створити анкети для таких категорій населення: жителів вулиці; мешканців міста, які проживають у найближчому районі; мешканців інших районів міста; гостей міста. До анкети обов'язково включити запитання стосовно: поінформованості респондентів про історію й історичні назви вулиць; причини перейменувань; наявності пропозицій щодо наступного перейменування вулиці; задоволеності станом комунальних об'єктів; вражень від наявності чи відсутності на вулиці промислових підприємств, закладів громадського харчування та інших служб, наявності чи відсутності зелених зон, дитячих майданчиків, пам'яток історії та культури, загальних вражень від вулиці.
3. Заповнити паспорт вулиці (дод. 9).
4. Зробити висновок про стан внутрішньої (дворової) та зовнішньої (проїжджої) зон вулиці, наявність чи відсутність зелених зон, культурне та господарське значення вулиці. Запропонувати шляхи вдосконалення досліджуваної території.

Запитання для самоперевірки

1. Для чого потрібно вивчати господарську сферу власного міста (району)?
2. Що являє собою зелена зона міста?

Практичне заняття 11

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОХОДІВ

Мета: набути вмінь і навичок щодо організації походів та проведення польових краєзнавчих досліджень.

Теоретичні відомості

Туристичний напрямок у позакласній роботі відіграє велику роль, адже формує такі важливі позитивні риси особистості, як ініціативність, товариськість, здатність до взаємодопомоги, психологічна витривалість тощо. Туристичний складник позакласної роботи полягає в організації туристичних походів різної складності (походів вихідного дня, екскурсійно-краєзнавчих,

ступеневих, прогулянково-оздоровчих, навчально-екскурсійних, тренувально-спортивних, навчально-дослідних тощо).

Першооснова туризму як форми позакласної роботи – це походи вихідного дня, що передбачають активний відпочинок та пізнання, тренування витривалості та морально-вольових якостей і доступні за ступенем складності й вартістю для різних верств населення.

Організація та проведення походів має три етапи: підготовчий, польовий та заключний. Підготовчий етап включає вирішення широкого кола питань із планування маршруту походу, збору документації, оформлення картографічних матеріалів, отримання вихідної краєзнавчої інформації, психологічну та фізичну підготовку учасників тощо. Головні завдання підготовчого етапу – вибір району відповідно до навчальних цілей, визначення доступності та унікальності досліджуваних об'єктів, розробка маршруту походу згідно з вимогами безпеки для різних вікових категорій учнів та ін.

Конфігурацію маршруту походу (лінійний, кільцевий, радіальний або комбінований) планують відповідно до стратегічних цілей і завдань. Чітко визначають початок і кінець маршруту, можливості під'їзду та від'їзду, місця ночівель та білуаків, днювань та екскурсійних виходів, місця зупинок та привалів, зокрема зупинок для досліджень і спостережень. План маршруту з усіма позначеннями наносять на великомасштабну топографічну основу і використовують під час підготовки до походу, проведення походу та орієнтування, а також у процесі складання заключного звіту.

По завершенні планування маршруту здійснюють комплектацію групи та збір документів. Після цього розпочинають підготовку групового й особистого спорядження, складання меню тощо. Під час комплектації групи керівник розподіляє обов'язки між учасниками походу (заступник керівника, завгосп, медбрат, фотограф, літописець та ін.) та визначає обсяг краєзнавчої та суспільно корисної роботи. Головний принцип комплектації групи – добір учасників за віком, ступенем фізичної та технічної підготовки, інтересами й рівнем інтелектуального розвитку.

Після підготовки документації, оформлення меню та закупки продуктів, розподілу обов'язків, продуктів, групового та особистого спорядження, купівлі квитків та замовлення екскурсійного обслуговування відбувається другий етап – проведення походу за наміченим планом та виконання польових досліджень під час походу.

Польові дослідження – це важливий для учнівської молоді складовий елемент походу, тому що як активна форма навчання похід передбачає безпосереднє ознайомлення з природними та суспільними явищами. Природні об'єкти і явища досліджують методами спостереження та опису. Польові дослідження доцільно здійснювати переважно на спланованих зупинках, щоб не відволікатися від техніки руху, не порушувати правил безпеки та вчити дітей вибирати й ґрунтовно вивчати найважливіші об'єкти і явища. Під час руху здійснюють різні види діяльності: збір рослин для створення гербарію, фотозйомку тощо. Зупинки під час походу потрібно вибирати з урахуванням такту руху і завдань досліджень (на межі природних комплексів, біля великих

або типових водних об'єктів, геологічних відслонень, унікальних форм рельєфу, об'єктів історико-культурного значення).

Орографічні дослідження передбачають вивчення форм рельєфу, що зустрічаються на маршруті. Під час походу здійснюють опис мезоформ (горбів, балок, ярів) та мікроформ рельєфу (ям, воронок, невеликих горбів тощо) таким чином: визначають тип орографічної форми; за допомогою топографічної основи та окомірної зйомки вимірюють відносну висоту й визначають крутість схилу та морфометричні показники. За наявності геологічних відслонень виконують їх опис. Гідрографічні об'єкти вивчають так: визначають характер водного об'єкта (природний чи штучний; водотік, водоймище, стариця), для водоймищ установлюють розміри (максимальні та середні довжина і ширина водоймища, площа поверхні водного дзеркала), для водотоків – ширину (за наявності інструментів та відсутності льодового покриву – швидкість течії); описують стан води (наявність чи відсутність льодового покриву, фаз льодоставу або льодоходу, фізичні характеристики води – мутність, наявність найпростіших організмів); оцінюють видиму присутність флори та фауни. Кліматичні спостереження здійснюють протягом усього часу походу; вони передбачають опис погодних умов на певний час: температура повітря; хмарність; напрямок (за наявності інструментів – швидкість) вітру; наявність опадів, у зимовий період – характеристика снігового покриву. Дослідження рослинності включає: визначення характеру рослинності – загального типу (дерева, кущова, байрачна рослинність, різнотрав'я, сільгоспкультури) та видового складу (хвойні чи листяні дерева; види кущів і трав); опис ярусності; вимірювання відстані між деревами та їх середньої товщини; визначення фенологічної фази рослинності; збирання рослин для створення гербарію. Збір рослин для гербарію вимагає дотримання простих правил – рослину треба брати повністю з корінням або зрізати під саме коріння, зберігати в щільному папері під тиском (для цього краще взяти спеціальний альбом або папку великого формату). Для ефективного дослідження вчитель має взяти в похід «Определитель растений», за яким буде здійснено визначення видів рослин. Ні в якому разі не можна зрізати рідкісні, занесені в Червону книгу, а також отруйні рослини. У польових умовах, зважаючи на вік учнів, можна проводити ландшафтні дослідження, а саме визначати й характеризувати типи природних комплексів: за походженням (природні чи антропогенні); розташуванням (плакорні, схилі, вододільні тощо); характером рослинності та ґрунтів.

Під час польових досліджень учні вчать скласти кроки та абрис – рукописні схематичні плани пройденого шляху. Дослідження суспільно-економічних об'єктів та об'єктів історико-культурної спадщини становить дещо складне завдання, його здійснюють за допомогою більш широкого набору методів – анкетування, паспортизації тощо.

Заключний етап передбачає аналіз досягнення поставленої мети, оцінку набутих під час походу вмінь та навичок, аналіз конфліктних ситуацій та допущених помилок тощо. Якщо перед групою було поставлено навчально-дослідні цілі, то за результатами походу складають заключний звіт, у якому відображають вивчені характеристики місцевості.

Завдання

1. Розробити маршрут походу вихідного дня, визначити мету походу, скласти перелік групового та особистого спорядження, а також меню на кожен день походу. Варіанти опорних пунктів маршрутів на території Дніпропетровської області наведено нижче:

- 1) Новомосковськ – 159-й км – Орлівщина – Новомосковськ;
- 2) Придніпровськ – Іларіонове – Любимівка – Придніпровськ;
- 3) Павлоград – Вишневе – Привовчанське – Малоолександрівка – Павлоград;
- 4) Іларіонове – Чаплі – Придніпровське – Ігрені;
- 5) Меліоративне (залізнична станція Орлівщина) – Знаменівка – Меліоративне;
- 6) Іларіонове – Василівка (платформа 212-й км) – Ягідне – Іларіонове;
- 7) Знаменівка – Новотроїцьке (Солоний Лиман);
- 8) Василівка (платформа 212-й км) – Олександрівка;
- 9) Булахівка – Кочережки – Булахівка;
- 10) Старі Кодаки – Волоське;
- 11) Булахівка – В'язівка – Булахівка;
- 12) Фрунзенський – Кіровське;
- 13) Піщанка – Меліоративне – Орлівщина;
- 14) Варварівка – Василівка-на-Дніпрі;
- 15) Царичанка – Могилів – Царичанка;
- 16) Привовчанське – Троїцьке – Великоолександрівка – Привовчанське.

2. Скласти календарний план походу, визначити важливі природні, суспільні та історико-культурні об'єкти, місця зупинок на переходах, методи досліджень, створити картографічну основу походу (приклад подано в дод. 10).

3. Розробити структуру щоденника походу за зразком табл. 11.

Таблиця 11. Структура щоденника та вимоги до його інформаційного наповнення

День походу	Опис
Маршрут щоденного переходу, пункти	Вербальний опис, абрис (накреслюють по закінченні переходу)
Номер переходу (від початку походу або зупинки до наступної зупинки)	Опис природних об'єктів і явищ: - рельєфу (по можливості ґрунтів та геологічних відслонень); - погоди; - водних об'єктів; - рослинності; - ландшафтних одиниць Опис суспільних або історико-культурних об'єктів Абрис переходу

Запитання для самоперевірки

1. Який вид подорожей називають походом?
2. Які ви знаєте етапи підготовки та проведення походу?
3. Для чого в поході здійснюють польові спостереження?

Практичне заняття 12

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧІЙ РОБОТІ

Мета: набути навичок організації ігор під час ТКР.

Теоретичні відомості

Важливий складник позакласної роботи – це організація різноманітних конкурсів, свят, фестивалів, змагань, зльотів, що, з одного боку мають розважальний характер, а з іншого – сприяють успішному засвоєнню як теоретичних знань, так і практичних навичок із техніки ТКР. Ігрові форми – неодмінний елемент будь-якого навчання – індивідуального, шкільного, позашкільного. Але найбільш ефективне та доцільне є застосування ігрових прийомів у позакласній роботі з географії.

Розглянемо найважливіші форми застосування ігрових прийомів. Найпоширеніший напрямок позакласної діяльності з географії, де застосовують ігрові прийоми, – це туристично-краєзнавчий. У цьому аспекті його реалізують шляхом організації зльотів та туристичних змагань, конкурсів і змагань з елементами спортивного орієнтування чи орієнтування на місцевості за певними предметами тощо.

Зліт – це комплексний захід, який проводять з метою перевірки технічної туристичної підготовки учасників шляхом створення смуги перешкод, безпомилкове подолання яких командою є запорукою перемоги. В організації зльотів застосовують ігрові прийоми – подолання перешкод, що імітують реальну небезпеку на місцевості, елементи спортивного орієнтування та ін.

Спортивне орієнтування – особливий напрямок туристичної роботи, що передбачає вміння орієнтуватися на місцевості за допомогою компаса та спеціальних спортивних карт. Елементи спортивного орієнтування використовують не тільки під час туристичних змагань (установлення дистанцій, пошук кодових слів, зашифрованих на контрольних пунктах, тощо), а й у будь-яких навчально-розважальних заходах (наприклад, пошук скарбів за картою, легендою, гра «до зустрічі», мілітаристські ігри тощо).

Рольові ігри дуже поширені в позакласній роботі й мають важливе виховне значення: виконуючи певну суспільну функцію або граючи вигадану роль, дитина осмислює позитивні та негативні наслідки конкретних вчинків, і це стримує її або, навпаки, спонукає до певних дій у реальному житті. У

позакласній роботі можна поєднувати рольові ігри зі спортивним орієнтуванням (пошук скарбів, таємниць, загадок піратами та мореплавцями, відкриття нових земель тощо).

Важливе значення рольові ігри мають у вивченні економічної географії, екологічному вихованні, в усвідомленні важливості глобальних проблем. Конкурсні заходи доцільні в роботі гуртка, секції, клубу, географічного товариства, музею, під час святкування тижня географії тощо. До конкурсних ігор належать «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Поле чудес», «КВК», «Хто найрозумніший?», «Розумники та розумниці», різноманітні вікторини та ін.

Свята й фестивалі – це комплексні заходи, що мають масово-орієнтований характер і спрямовані на формування інтересу до навчального предмета, бажання спробувати свої сили в туристичній діяльності, пошуковій роботі; зазвичай це яскраві, урочисті заходи, які передбачають участь великої кількості людей, застосування різноманітних форм роботи, виконання розважальних, нескладних завдань, що стимулюватиме подальшу пізнавальну діяльність учнів.

Отже, у позакласній роботі з географії найбільш ефективні є ігри на місцевості, рольові та ігри з елементами спортивного орієнтування й техніки туризму. Найбільш поширені ігрові прийоми в ТКР.

Завдання

1. За розробленим планом роботи гуртка (див. заняття 5) обрати тему, за якою можна провести гру на місцевості.
2. Визначити місце проведення гри, час та методичні прийоми з урахуванням вікових особливостей учнів.
3. Розробити докладний сценарій гри з розподілом ролей, визначенням винагороди та часу, витраченого на кожний елемент заняття.
4. Підготуватися до захисту сценарію гри на місцевості.

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає важливість ігрових форм позакласної роботи?
2. Яка сутність спортивного орієнтування? Чому його елементи застосовують не тільки в освіті, але й під час розважальних заходів, наприклад у дитячих таборах?
3. Як співвідносяться між собою застосування ігрових прийомів та аніматорська діяльність?

Індивідуальна робота
МЕТОДИКА РОЗРОБКИ КОМПЛЕКСНОГО НАПРЯМУ
ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ
«ЕТНОГРАФІЧНА МОЗАЙКА КРАЮ»

Мета: удосконалити навички організації суспільно-географічних досліджень у позакласній роботі

Теоретичні відомості

Етнографічні дослідження рідного краю становлять дуже важливе питання в сучасному контексті міжнародної інтеграції, глобалізації та глокалізації. Такі дослідження в позаурочний час за умови якісного, сумлінного виконання стають суспільно корисними та можуть бути впроваджені як в освітню, так і в туристичну та управлінську сфери.

Відомо, що процес заселення території сучасної Дніпропетровщини був складний і суперечливий – у ньому переплелися різні долі народів із багатьох куточків світу: тут компактно проживали німці, німці-меноніти, євреї, у тому числі землероби, болгари, поляки, румуни, шведи, представники інших національностей, які в процесі історичного розвитку утворили етнічну мозаїку регіону. Тому в позашкільній роботі доцільно розглядати питання етнічного різноманіття регіону як в історичному, так і в сучасному ракурсах.

Такі дослідження мають поєднувати різні форми й методи позакласної роботи, але на першому плані в будь-якому разі має бути ініціативність учнів із керівною діяльністю вчителя-організатора.

Завдання індивідуальної роботи – перевірка засвоєння теоретичних знань і практичних навичок позакласної роботи з географії, вміння застосовувати на практиці методи освітньої та виховної роботи. Індивідуальна робота передбачає творчий підхід до вибору форм роботи.

Завдання

1. Скласти план роботи секції «Етнографічна мозаїка Дніпропетровщини». Визначити напрямки роботи та розробити структуру гуртків, що складають секцію. Організацію гуртків спланувати за такими видами роботи: комплексний гурток, мета якого – вивчення історії краю (молодший та середній шкільний вік); тематичний гурток за напрямками дослідження окремого етносу; тематичний гурток при шкільному музеї; тематичний гурток, який здійснює переважно експедиційні та польові дослідження (старший шкільний вік).

2. Скласти календарний і тематичний плани роботи кожного гуртка.

3. Розробити план експедиційного дослідження за вибраним варіантом.

4. Створити паспорт етнічної групи.

5. Скласти анкету для мешканців міста, представників етнічної групи, гостей міста (дод. 12).

6. Написати докладний сценарій тематичного вечора «Культура і побут народів світу: дзеркало Катеринославщини» згідно з варіантом.

7. Розробити уявну подорож слідами відомих представників досліджуваної етнічної групи.

8. Створити таблицю «Міста-побратими» (дод. 11).

9. Оформити результати виконання індивідуальної роботи.

Варіанти до виконання індивідуальної роботи

1. Євреї	4. Болгари	7. Греки	10. Бельгійці
2. Поляки	5. Німці	8. Шведи	11. Французи
3. Турки	6. Білоруси	9. Румуни	12. Англійці

Паспорт етнічної групи

1. Назва.
2. Частка населення в Україні та регіоні.
3. Історичний опис:
 - а) історія появи етносу та заселення території, компактність проживання;
 - б) рід занять;
 - в) пов'язані з етносом топоніми;
 - г) видатні представники;
 - д) об'єкти історико-культурної спадщини (пам'ятки архітектури, промислові підприємства, монументи та меморіальні дошки).
4. Географічний аналіз сучасного проживання
5. Характеристика відносин України з рідною країною етнічної групи.
6. Картоschema спадщини етнічної групи (топоніми, місця проживання, життєдіяльності або смерті видатних представників, меморіальні знаки, консульства та посольства).
7. Перелік найбільш відомих та доступних інформаційних джерел, де можна одержати відомості про етнічну групу.

3. ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Історія розвитку музеїв як скарбниць людських надбань.
2. Музейна педагогіка.
3. Конференція як форма навчально-виховної роботи.
4. Конфліктологія в навчанні.
5. Позашкільні заклади: класифікація та роль у виховному процесі.
6. Управлінська структура позашкільної сфери.
7. Пам'яткоохоронна діяльність позашкільних закладів.
8. Комплектація спорядження для краєзнавчих експедицій.
9. Розподіл обов'язків з урахуванням профілю особистості.
10. Особливості організації рекреаційних походів.
11. Концепція екологічного виховання.
12. Зв'язок позакласної й профільної освіти.
13. Складання та обробка тестів для визначення типу особистості.
14. Види й структура дитячої пам'яті.
15. Екскурсійні заняття: класифікація форм.
16. Види туристичної картографічної продукції, її місце в позакласній роботі з географії
17. Національне та етнічне виховання, його зв'язок із позакласною роботою з географії.

4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ІЗ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

1. Нанесіть на схему (рис. 2) за допомогою традиційних умовних позначень початок і кінець маршруту, місця ночівель та зупинок навчального походу вихідного дня для учнів 8-го класу, якщо відомо, що маршрут комбінований із радіальними виходами, починається і закінчується в одному місці. Нанесіть за допомогою горизонталей форми рельєфу, а також на свій вибір – види рослинності.

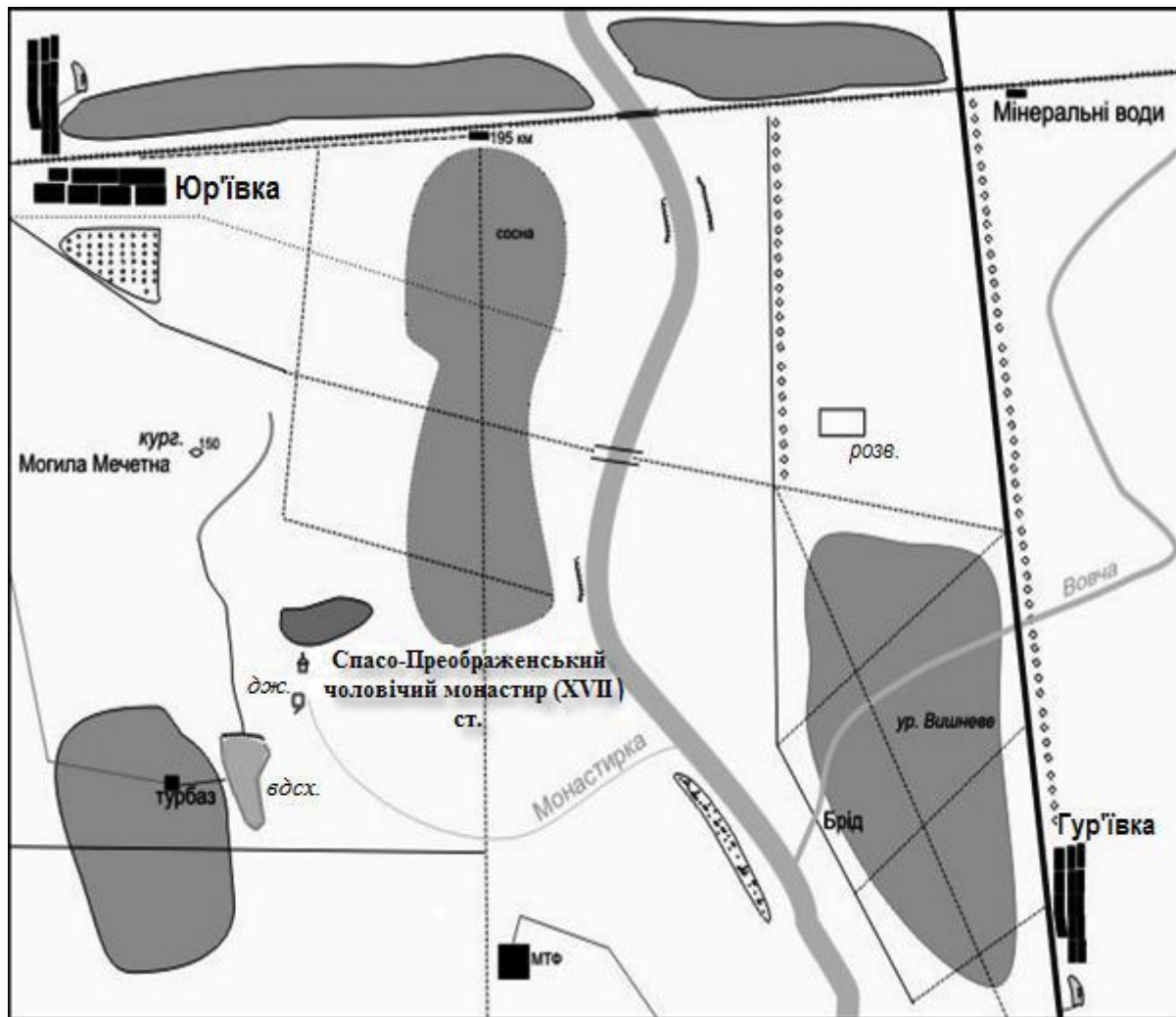

Рис. 2. Основа для розробки маршруту

2. Обґрунтуйте за розробленою схемою вибір місць зупинок, ночівель, радіальних виходів _____

3. Заповніть схему процесу позакласної ТКР (рис. 3).

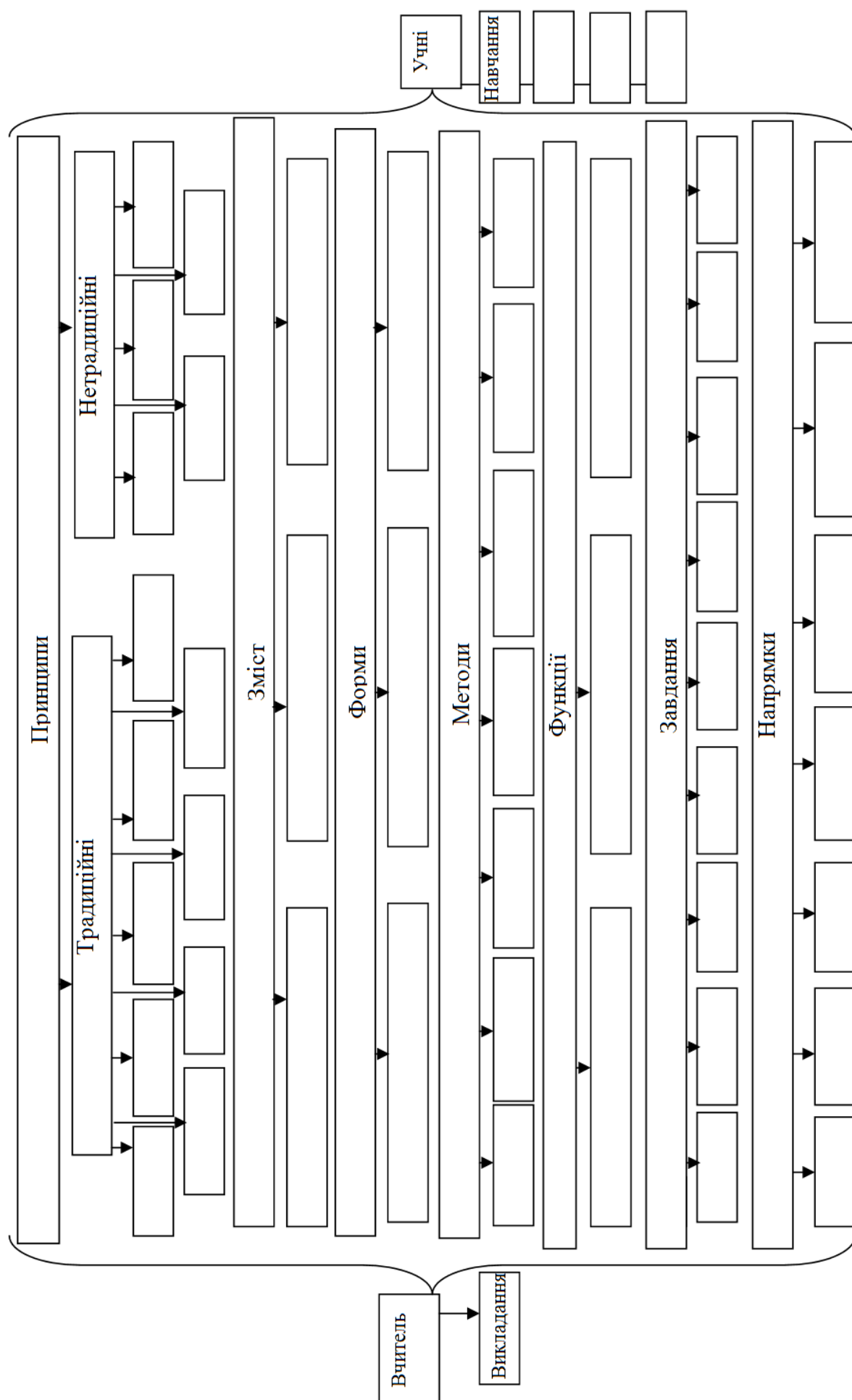

Рис. 3. Модель процесу позакласної роботи як системи

4. Заповніть схему, подану на рис. 4.

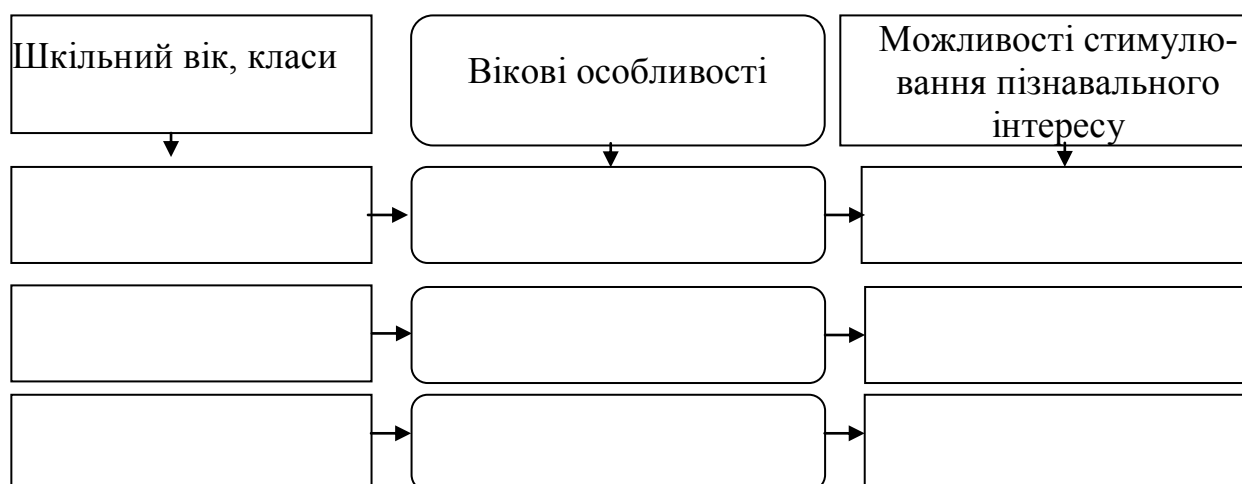

Рис. 4. Психолого-вікові особливості учнів у позакласній роботі

5. Важливим елементом позакласної роботи є видавання шкільного журналу та укладання шкільної стінгазети. Географічне товариство, яке об'єднує школярів ЗОСШ № 1, щомісяця видає журнал за підсумками шкільної позакласної роботи, за найбільш цікавими та актуальними темами укладає стінгазету. Заповніть схему, наведену на рис. 5. На рис. 6 – покажіть стрілками та цифрами розташування головних розділів і зазначте характер їх змістового наповнення.

Географічне товариство ЗОСШ № 1	
Зміст номера	
<i>Актуальні географічні теми місяця</i>	Сторінки
_____	_____
_____	_____
_____	_____
<i>Звіти гуртків школи</i>	_____
_____	_____
_____	_____
<i>Урочисте святкування Дня знань</i>	_____
_____	_____
<i>Вересень у народних традиціях</i>	_____
_____	_____
_____	_____
Вісник Географічного товариства ЗОСШ № 9 2011	

Рис. 5. Макет шкільного журналу

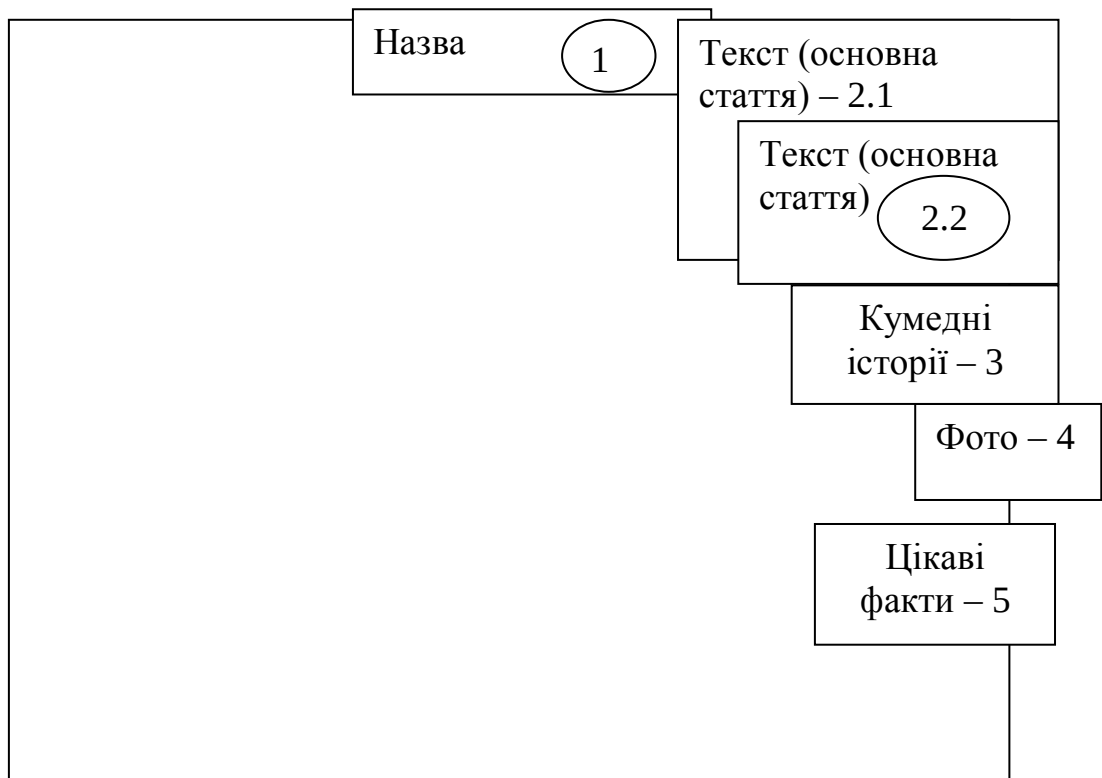

Рис. 6. Макет шкільної стінгазети

6. Заповніть схему, подану на рис. 7.

Рис. 7. Класифікація видів учнівських походів

7. Заповніть схему, наведену на рис. 8. Укажіть назви етапів, головні завдання та кінцевий результат.

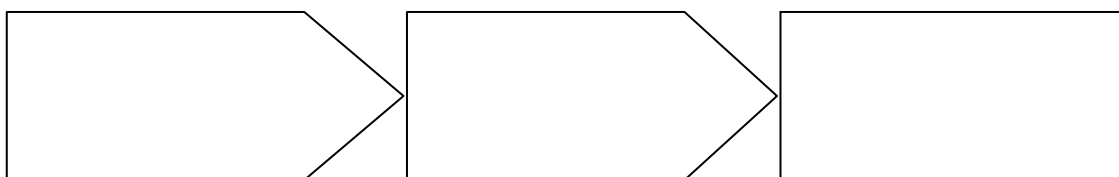

Рис. 8. Етапи планування та організації походу

8. Класифікацію маршрутів туристичних подорожей здійснюють за конфігурацією маршруту, сезоном року та способом пересування. Заповніть схему, подану на рис. 9, де вкажіть принципи класифікації та види маршрутів.

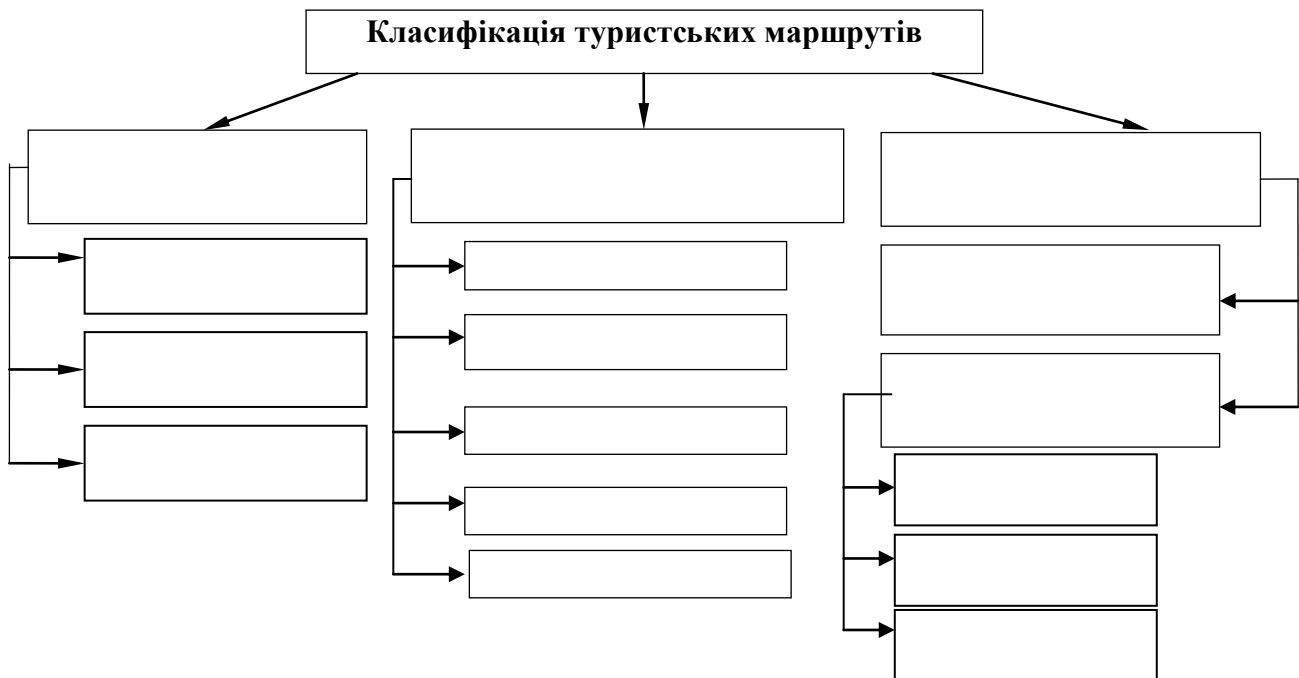

Рис. 9. Принципи класифікації туристичних маршрутів

9. З'єднайте стрілками відповідні поняття (рис. 10)

Гурток	Епізодична форма	Оздоровлення
Прогулянка	Нестационарна форма	Поглиблення знань за певним напрямком
Екскурсія	Стационарна форма	Поглиблення знань за певною темою
Робота на географічному майданчику	Епізодична нестационарна форма	Спостереження за природою

Рис. 10. Форми позакласної туристично-краєзнавчої роботи

5. ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Туристично-краєзнавча робота: предмет та об'єкт.
2. Місце ТКР в сучасній освіті.
3. Функції, завдання та напрямки позакласної роботи.
4. Історія формування уявлень про ТКР
5. Інноваційні технології в ТКР
6. Авторські школи і ТКР
7. Форми позакласної роботи
8. Принципи навчання в ТКР
9. Методи ТКР
10. Формування пізнавального інтересу, методи його стимулювання в різних вікових категоріях дітей.
11. Методи співпраці з «важкими» дітьми.
12. Соціальна адаптація дітей у процесі позакласного виховання.
13. Планування та облік гуртків
14. Особливості створення та керування шкільним географічним товариством. Секції з географії та географічні клуби
15. Етапи створення та облаштування навчальної стежки.
16. Музей як провідна форма позакласної роботи.
17. Фондова й експозиційна робота шкільних музеїв.
18. Організація лекцій, вечорів, свят на базі шкільного краєзнавчого музею. Шкільний кабінет із географії як прототип шкільного музею.
19. Місце екскурсій в організації туристично-краєзнавчої роботи
20. Методичні засади організації експедицій.
21. Методика планування експедиції з дослідження пам'яток природи, історії та культури району.
22. Особливості організації досліджень суспільно-економічних об'єктів краю.
23. Похід як форма туристично-краєзнавчої роботи
24. Етапи організації та проведення походу.
25. Розробка маршруту, комплектація матеріального забезпечення, обладнання, розробка меню.
26. Методи польових досліджень у поході.
27. Методичні засади проведення туристичних змагань, зльотів тощо
28. Методика організації тематичних виставок, туристично-краєзнавчих вечорів, географічних тижнів тощо.
29. Застосування ігрових прийомів у туристично-краєзнавчій роботі

6. КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абстракція – процес пізнавальної діяльності, що полягає в мисленому виділенні певних властивостей предметів, відокремленні одних властивостей від інших. Абстракцією також називають процес абстрагування.

Авторські освітні технології – розроблені педагогами-практиками технології, в яких у різних варіантах поєднано адекватні змісту й цілям різнорівневого і різнопрофільного навчання структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, комп'ютерні, діалогові, тренінгові технології.

Адаптація соціальна – пристосування людини до умов нового соціального середовища, один із соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Соціальна адаптація дитини – важливе завдання позакласної роботи.

Анімація – розважальна діяльність, спрямована на цільову аудиторію, із застосуванням ігрових прийомів, костюмів; сценічна діяльність.

Анкетування – письмове (а іноді й усне) опитування групи людей (місцевих краєзнавців, жителів населеного пункту) за певною анкетною для збирання матеріалу з метою встановити певні закономірності чи дослідити явища.

Антрополого-гуманістичний принцип у педагогіці – організація навчально-виховного процесу відповідно до законів розвитку дитячого організму і становлення особистості.

Базова освіта – суспільно необхідний рівень загальноосвітньої підготовки, який передбачає всебічний розвиток і ціннісно-етичну орієнтацію особистості, формування загальнокультурної основи її освіти, громадянського та професійного становлення.

Бесіда – метод психолого-педагогічного дослідження, застосовуваний з метою визначення індивідуальних особливостей особистості (мотиваційної та емоційної сфер, знань, переконань, інтересів, установок, ставлення до природного та суспільного середовища, колективу тощо).

Бівуак – тимчасова стоянка, палатковий табір під відкритим небом, ночівля.

Виставка туристична – захід, пов'язаний із демонстрацією наочності, яка відображує розроблені туристичні маршрути, походи, кабінети та музеї, продукти діяльності географічного товариства школи або позашкільного закладу.

Виховання – суспільне, цілеспрямоване створення умов (матеріальних, духовних, організаційних) для розвитку дитини.

Виховна система – умовно об'єднаний комплекс виховних цілей, людей, які їх реалізують у процесі цілеспрямованої діяльності, відносин між її

учасниками, освоєного середовища й управлінської діяльності із забезпечення життєздатності цієї системи.

Виховні цілі – цілі, що відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-сміслового ставлення людини до навколишнього світу і самої себе.

Відкрите навчання – спосіб організації навчальної роботи, який передбачає відмову від урочно-класної системи й оцінювання успішності на основі заданих норм, гнучку, відкритую організацію навчального простору, змінний склад навчальних груп, вільний вибір учнем видів і способів навчальної роботи. Відкрите навчання сприяє формуванню позитивної мотивації в дітей, емоційно насиченої атмосфери відносин учителів і учнів.

Візуальний метод – краєзнавчий метод, що полягає в узагальненні власних спостережень під час дослідження якого-небудь туристично-краєзнавчого об'єкта.

Віковий підхід – підхід, який передбачає врахування психолого-вікових особливостей учнів в освітньо-виховному процесі.

Географічне товариство – дитячий осередок Українського географічного товариства, яке ставить перед собою мету пропаганди наукових географічних знань як серед школярів, так і серед жителів селища або мікрорайону. В основі роботи шкільного географічного товариства лежить лекційна, пошукова та дослідна діяльність. Товариство об'єднує учнів, які люблять географічну науку, прагнуть передати набуті знання іншим.

Географічний клуб – об'єднання кількох географічних гуртків за різною тематикою, яке ставить собі за мету не тільки науково-пізнавальну діяльність, але й організацію дозвілля школярів, об'єднаних спільними інтересами. У географічному клубі можуть діяти фотогурток, ізо студія, туристсько-краєзнавчі, етнографічні, фольклорні, біологічні гуртки або секції.

Географічний метод – базовий краєзнавчий метод, застосовуваний в усіх краєзнавчих регіональних дослідженнях і обумовлений дотриманням принципів територіальності, комплексності, конкретності.

Глобалізація освіти – одна з фундаментальних тенденцій розвитку освіти. Відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема через діяльність засобів масової інформації, канали мережі Інтернет.

Глобальна освіта – освіта, зміст і технології якої орієнтовані на тенденції глобалізації у всіх галузях суспільного життя. Її компонентами є екологічна освіта і виховання, розвиток толерантності й полікультурності у сфері суспільствознавчої освіти, підвищення інформаційної насиченості освіти.

Гра навчальна – методичний прийом, що дозволяє в розважальній, веселій формі здійснити контроль знань, умінь і навичок.

Гуманізація педагогічного процесу – концепція, основу якої становить ідея побудови педагогічної системи на принципах гуманізму з метою створення найсприятливіших умов для повноцінного розвитку дитини. Передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку особистості.

Гуманістична освіта – освітні системи і концепції, які ґрунтуються на цінностях гуманізації і гуманітаризації освіти.

Гуманітаризація освіти – одна з основних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі. Відображає зростання значення людських відносин, взаємного прийняття учасників навчального процесу для успішності освіти в цілому.

Гурток географічний – об'єднання учнів різного віку, зацікавлених у додатковому отриманні знань із географії. Тематика занять гуртка може бути вузька, що зацікавлює учнів за одним географічним напрямком (метеорологічним, геологічним, краєзнавчим тощо), або охоплювати широке коло географічних питань (фізична або економічна географія, історія географічних досліджень тощо).

Демократизація педагогічного процесу – впровадження в педагогічну систему принципів демократії, надання свободи творчості педагогу і більших можливостей вихованцям.

Джерела географічної інформації – усі можливі форми зберігання інформації, накопиченої людством про географічні об'єкти, процеси та явища, які є доступні й можуть бути використані в дослідженнях. Джерелами інформації можуть служити музейні предмети, спеціальна література, графічні матеріали, усні оповіді тощо.

Диверсифікація системи освіти – процес розширення системи освіти за рахунок зростання кількості типів навчальних закладів.

Дидактична система – сукупність елементів (мета, дидактичні принципи, зміст, форми організації й методи навчання), що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на досягнення цілей навчання.

Дидактичні ігри – спеціально створені або пристосовані для навчання ігри. Системи дидактичних ігор уперше розробили для шкільного виховання Ф. Фребель, М. Монтессорі, О. Декролі.

Дидактичні принципи – принципи, що визначають вимоги до змісту, методів, засобів, організаційних форм навчальної роботи відповідно до загальної мети й закономірностей процесу навчання.

Дискусія – спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу прийняття рішень у групі; метод навчання, що підвищує інтенсивність і ефективність навчального процесу за рахунок активного включення учнів у колективний пошук рішення.

Диференціація освіти – процес у сучасній освіті, що забезпечує різноманітність форм навчання, які дають змогу максимально враховувати

індивідуальні можливості, інтереси, нахили, ціннісні та професійні орієнтації тих, хто навчається. Ґрунтується на прийнятті психологічних відмінностей між індивідами і групами людей (за статтю, віком, соціальною належністю тощо).

Диференційований підхід – цілеспрямований педагогічний вплив на структурні групи учнів, які педагог виділяє за схожими індивідуальними особистісними якостями.

Екскурсія – процес наочного сприйняття довкілля, особливостей природи, сучасних та історичних об'єктів, визначних місць певного міста або регіону; тематичний маршрут із метою відвідування визначних місць, певних об'єктів та місцевостей.

Експедиція – подорож, поїздка, похід із науково-дослідною метою.

Експозиція – сукупність предметів, спеціально виставлених для огляду в логічній, продуманій послідовності, що відображає певний процес або історичну епоху. Включає оригінальні та копійовані музейні предмети, науково-допоміжний матеріал.

Екстенсивні інновації – інновації, що ґрунтуються на залученні додаткових інвестицій, використанні нових засобів, обладнання, застосуванні інноваційних технологій тощо. Передбачають підвищення кількісних характеристик педагогічного продукту переважно за рахунок нових інформаційних технологій, перерозподілу часу на різні види навчальної діяльності, диференціацію та індивідуалізацію роботи з учнями.

Зліт – комплексний туристично-краєзнавчий захід, що має на меті перевірку технічної й тактичної підготовки учасників для визначення їх готовності до походу та можливостей його успішного здійснення. Передбачає проходження штучної смуги перешкод, що імітують небезпеку в реальних умовах.

Зміст освіти – система наукових знань про природу і суспільство; особистий і соціокультурний досвід, який реалізують і розвивають у системі освіти. Серед основних компонентів змісту освіти виокремлюють ціннісний, знаковий, діяльнісний, поведінковий, особистісний тощо.

Індивідуалізація навчання – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, яка дає змогу створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного з них.

Ініціативність – здатність особистості до прийняття самостійних соціально значущих рішень, активності.

Інноваційна компетентність педагога – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність застосування нових педагогічних технологій у роботі з дітьми.

Інноваційна культура педагога – система освоєних особистістю педагогічних методів, що визначають інноваційний характер її діяльності, системоутворювальним елементом якої є цінності інноваційного плану.

Інноваційна мета освіти – створення сприятливих умов для творчості, реалізації природної суті, соціальних потреб людини.

Інноваційна освіта – система ідей, головною метою яких є збереження і розвиток творчого потенціалу людини. Започаткована Міжнародною академією наук вищої школи (МАНВШ).

Інноваційна педагогічна діяльність – діяльність, що ґрунтується на осмисленні практичного педагогічного досвіду; цілеспрямована педагогічна діяльність, орієнтована на зміну та розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики.

Інноваційна педагогічна технологія – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічного впливу і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес – від визначення його мети до одержання очікуваних результатів.

Інтерес – прагнення до пізнання об'єкта чи явища, освоєння того чи іншого виду діяльності.

Інформатизація освіти – одна з глобальних тенденцій розвитку освіти, пов'язана з розширенням застосування комп'ютерів, інформаційних мереж і технологій в освітній практиці.

Історико-культурна спадщина – уся сукупність пам'яток історії та культури краю, яка становить результат існування та розвитку конкретної людської спільноти, а тому відбиває зміни світогляду, культуру, традиції народу. Відповідно до конвенції ЮНЕСКО під культурною спадщиною розуміють пам'ятки архітектури, монументальної скульптури, живопису, елементи й структури археологічного характеру, органічно пов'язані з навколишнім пейзажем, твори людини або природи та людини.

Картографічний метод дослідження – метод, пов'язаний із застосуванням картографічних моделей на різних етапах вивчення об'єкта. Становить особливу форму ідеально-просторового моделювання.

Картографічні джерела – особлива форма подання інформації та отримання знань щодо просторового розміщення явищ природи та суспільства на певній території, про їх стан, властивості та зміни в просторі/часі у вигляді просторових моделей: карт і їх систем (атласів), картосхем, геоінформаційних систем тощо.

Краєзнавство – комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та своїми методами дослідження, але таких, що приводять до наукового та всебічного пізнання краю; комплексне, наукове і всебічне вивчення певної території (села, міста, області), популяризація та використання відповідної інформації з метою наближення науки до життя, спосіб навчання і виховання національно свідомих громадян.

Краєзнавча бібліографія – важливий спосіб збору інформації про краєзнавчу літературу, яка вийшла в минулому і виходить тепер.

Креативна особистість – особистість, яка має внутрішні передумови (особистісні утворення, нейрофізичні задатки, специфіку когнітивної сфери), що забезпечують її творчу активність.

Креативність – стійка властивість індивіда, що обумовлює здатність виявляти соціально значущу творчу активність; рівень творчої обдарованості, здатності до творчості.

Лідерство – вплив активного ініціативного члена групи – лідера – на групу в цілому.

Літературний метод дослідження – відбір і аналіз літературних джерел інформації, що тією чи іншою мірою стосуються об'єкта вивчення.

Маршрут – заздалегідь намічений шлях прямування туристів або транспортних засобів.

Маршрут лінійний – маршрут, який починають в одному місці, а закінчують в іншому.

Маршрут кільцевий – маршрут, у якому початок та кінець збігаються.

Маршрут комбінований – різновид маршруту, що поєднує різні конфігурації – радіальні, кільцеві лінійні.

Маршрут радіальний – маршрут, що передбачає ночівлю на одному місці зі щоденними виходами в різних напрямках.

Метод навчання – певний спосіб цілеспрямованої реалізації процесу навчання, досягнення поставленої мети. Правильний підбір методів відповідно до мети та змісту навчання, вікових особливостей учнів сприяє розвитку їх пізнавальних здібностей, виробленню в них умінь і навичок щодо застосування здобутих знань на практиці, готує учнів до самостійного набуття знань, формує їх світогляд. Методи навчання поділяють на загальні та спеціальні. Загальні застосовують у школі в процесі вивчення різних навчальних предметів, спеціальні – під час вивчення окремих дисциплін.

Метод проектів – система навчання, за якої учні набувають знань і вмінь у процесі планування та виконання дедалі складніших практичних завдань – проектів.

Моральне виховання – одна з форм відтворення моральності в суспільстві.

Мотиви – фактори, що визначають активність діяльності суб'єкта, сформовані під впливом умов його життя.

Музей – культурно-освітній та науково-дослідний заклад, створений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної та духовної культури, прилучення громадян до надбань національної та світової історико-культурної спадщини.

Музей шкільний – організаційний центр краєзнавчої роботи школи,

ефективний осередок навчання. Експозиція музею дає змогу успішно використовувати ілюстративний матеріал для глибокого засвоєння учнями на уроках шкільної програми з географії.

Музейний предмет – річ, що є результатом діяльності природних або суспільно-економічних процесів, свідчення минулих епох, що містить різнобічну інформацію, яка може бути отримана під час фондових досліджень та експозиційної роботи.

Олімпіада з географії – предметне змагання школярів, що сприяє підвищенню інтересу до дисципліни, виявленню талановитих учнів. Олімпіади допомагають учням перевірити та критично оцінити свої можливості, вибрати подальші шляхи освіти.

Описовий метод – один із найдавніших методів, який застосовують під час вивчення видів економічної діяльності та розселення людей. У наш час поширена описова статистика у вигляді наборів числових даних, що характеризують ту чи іншу ситуацію.

Особистісний підхід у педагогіці – гуманістичний підхід педагога до вихованців, що допомагає кожному з них усвідомити себе як особистість, виявити можливості, які стимулюють самостановлення, самоствердження, самореалізацію.

Пам'ятка – об'єкт, який становить частину культурного надбання країни, народу, людства (пам'ятка археології, історії, мистецтва, писемності). Зазвичай їх охороняють спеціальні закони.

Педагогіка музейна – теорія та методика використання музейних предметів з освітньою та виховною метою. Передбачає застосування загальних положень педагогіки й педагогічної психології до діяльності шкільного музею та пропаганди його зібрання за допомогою екскурсій, лекцій та інших форм науково-освітньої діяльності.

Педагогіка співпраці – новаторський напрям у педагогіці, що розглядає дитину як активного суб'єкта спільної з педагогом діяльності, яка ґрунтується на реальній співпраці, демократичних і творчих засадах. Сформувалася в середині 80-х рр. ХХ ст. Автори – Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський, В. Шаталов та ін.

Педагогічний конфлікт – протиріччя між вихователем і вихованцем. Може бути внутрішній, міжособистісний і міжгруповий. Залежно від способу розв'язання виокремлюють продуктивні (конструктивні) і деструктивні конфлікти. Продуктивні конфлікти стимулюють розвиток окремої особистості або групи. Наприклад, конфлікт між новатором-педагогом і його інертними колегами керівник навчального закладу може конструктивно використати для оздоровлення, творчого зростання колективу. Неправильне сприйняття цієї ситуації може призвести до деструктивного вирішення проблеми. Способами розв'язання конфлікту є вияв емпатії, компроміс, вирішення проблеми з допомогою третьої сторони, двосторонній аналіз, тимчасовий розрив відносин, ультиматум тощо.

Позакласна робота з географії – частина навчально-виховного процесу, що передбачає заняття учнів у позаурочний час, спрямована на поглиблення

знань із географії, формування пізнавального інтересу до навчального предмета, виховання особистості. Передбачає ініціативну діяльність учнів під керівництвом учителя.

Позашкільна робота – складова частина системи освіти та виховання, реалізовна у вільний час із метою розвитку інтересів і здібностей дітей, задоволення їх потреб у пізнанні, спілкуванні, практичній діяльності, відновлення сил та зміцнення здоров'я школярів.

Позашкільний заклад – заклад освіти, що проводить освітньо-виховну роботу зі школярами в позашкільний час на громадських засадах.

Похід – подорож, яка передбачає активні форми пересування, організована з навчальною, пізнавальною, виховною, тренувальною чи рекреаційною метою. Під час навчальних походів здійснюють польові дослідження.

Пошуково-дослідний метод навчання – метод залучення учнів до самостійних і безпосередніх спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ дійсності, роблять висновки, пізнають закономірності тощо.

Принцип навчання (дидактичний принцип) – певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність.

Проблемні методи навчання – методи набуття нових знань, відповідно до яких кожний учасник навчального процесу бере участь у виробленні певного нового змісту (вирішенні проблеми). Застосування проблемних методів обумовлено високою мотивацією всіх учасників освітнього процесу, можливостями реалізації діалогу і співпраці.

Продуктивне учіння – результативне особистісно-орієнтоване навчання в процесі конкретної роботи на основі вільного її вибору і врахування інтересів учнів.

Розвивальне навчання – система ідей та концепцій навчання й практики освіти, центральна в якій є особистість людини, яка розвивається. Особистісний розвиток розуміють як розвиток мислення й пам'яті, адаптивних здібностей і якостей, науково-теоретичного мислення, творчих здібностей тощо. Теорію розвивального навчання започаткували Й.-Г. Песталоцці, Ф. Дістерберг, К. Ушинський та ін. Науково обґрунтував її Л. Виготський, а його ідеї розвинули Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов, Н. Менчинська, І. Якиманська та ін.

Розвивальні цілі – педагогічні цілі, які визначають способи мислення, спілкування, діяльності, свідомості й самосвідомості, що змінюються.

Соціалізація – процес входження індивіда до соціуму. Передбачає засвоєння ним певної системи цінностей (норм, зразків, знань, уявлень) для функціонування в суспільстві, набуття власного соціального досвіду й активного формування особистості.

Соціокультурні проблеми освіти – проблеми освітніх теорій і систем, спричинені невідповідністю ідеальних форм освіти й культури існуючим соціальним і культурним умовам.

Спостереження – метод, що полягає в планомірному систематичному сприйнятті об'єкта чи процесу з метою виявлення його змісту та особливостей.

Творча співпраця – принцип особистісно-орієнтованої педагогіки; процес взаємодії людей, спрямований на досягнення спільної мети.

Творчий колектив – колектив учнів, які разом працюють над вирішенням однієї проблеми.

Традиція – стійкий і значущий компонент культури, передаваний із покоління в покоління за допомогою механізму наступності.

Увага – зосередженість свідомості на певних об'єктах або певній діяльності. Увага не є самостійний психічний процес, це якісна характеристика пам'яті, сприйняття, мислення, що забезпечує виділення об'єкта або процесу з певного поля об'єктів. Увага становить обов'язкову умову продуктивної свідомої діяльності, тому відіграє важливу роль у навчальній, у тому числі позакласній, діяльності учнів.

Узагальнення (в освіті) – мисленнєва дія, спрямована на виявлення відношень і зв'язків окремих та загальних властивостей засвоюваного матеріалу.

Фестиваль туристичний – комплексний організаційно-масовий захід, спрямований на популяризацію туризму як здорового активного відпочинку.

Фонд музею – організована сукупність музейних предметів і науково-допоміжних матеріалів. Фонди поділяють на такі види: основний – частина музейних зібрань, що включає оригінальні предмети різних типів, служить базою для створення експозиції і є всенародним надбанням; допоміжний – допоміжні матеріали, що дозволяють більш детально дослідити предмет і більш глибоко розкрити тему експозиції (макети, схеми, рисунки тощо); обмінний – містить предмети й матеріали, що не є профільні для даного музею, а тому можуть бути передані в інший музей або навчальну чи громадську установу.

Шкільне краєзнавство – система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі школи, позашкільних установ, реалізована за різними напрямками (літературне, історичне, географічне, природознавче, етнографічне, фольклорне). Сутність шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями території свого краю за різними джерелами інформації, переважно на основі попередніх спостережень під керівництвом учителя.

Якість освіти – рівень знань і вмінь, розумового, морального та фізичного розвитку тих, хто навчається, на певному етапі відповідно до поставлених цілей; рівень забезпечення навчальної діяльності й надання освітніх послуг учасникам освітнього процесу навчально-виховним закладом.

Ярмарок – захід, безпосередньо пов'язаний із презентацією досягнень, дрібною торгівлею власноруч створеними сувенірами чи обміном їх на шкільну валюту, який проводять у певному місці та у визначені строки.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основний

Бардин, К. В. Азбука туризма [Текст]: пособие для учителей, руководителей турист. походов / К. В. Бардин. – М.: Просвещение, 1981. – 302 с.

Гайда, Л. Музей у навчальному закладі [Текст] / Л. Гайда. – К.: Шк. світ, 2009. – 126 с.

Ганопольский, В.И. Туризм и спортивное ориентирование [Текст] / В.И. Ганопольский, Е.Я. Безносиков, В.Г. Булатов. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 163 с.

Зеленська, Л.І. Історія географічних досліджень Середнього Придніпров'я в особистостях [Текст]: навч. посіб./ Л.І. Зеленська. – Д.: РВВ ДНУ, 2005. – 68 с.

Корнеєв, О. Методика шкільного географічного краєзнавства [Текст] / О. Корнеєв. – Х.: Основа, 2007. – 144 с.

Костриця, М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристська робота [Текст] / М.Ю. Костриця, В.В. Обозний. – К.: Вища шк., 1995. – 223 с.

Обозний, В. Краєзнавство [Текст] / В. Обозний. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 265 с.

Обозний, В. Організація польової туристично-краєзнавчої практики студентів [Текст] / В. Обозний. – К.: Вища шк., 1998. – 160 с.

Путрик, Ю.С. Туризм глазами географа [Текст] / Ю.С. Путрик, В.В. Свешиков. – М.: Мысль, 1986. – 158 с.

Сиротенко, И.О. Туризм и краеведение [Текст] / И.О. Сиротенко. – М.: Мысль, 2001. – 200 с.

Струнка, М.Л. Організація пошукової роботи з етнографії у шкільних краєзнавчих музеях [Текст] / М.Л. Струнка. – К.: Рад. шк., 1989. – 38 с.

Ступарик, Б. Національна школа: витоки і становлення [Текст] / Б. Ступарик. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.

Сухомлинська, О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем [Текст] / О. Сухомлинська. – К.: Вид-во Акад. пед. наук, 2003. – 68 с.

Українська педагогіка в персоналіях [Текст]: в 2 т. / за ред. О. Сухомлинської. – К.: Вид-во Акад. пед. наук, 2006. – Т. 2. – 650 с.

Додатковий

Горбик, В. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні [Текст] / В. Горбик, Г. Денисенко // Укр. іст. журн. – 2003. – №3. – С. 54 – 60.

Дніпропетровщина. Моя мала батьківщина [Карті]: атлас/ за ред. Л.І. Зеленської. – К.: ТОВ «Видавництво «Мапа», 2002. – 45 с.

Майданець, І. Комплексні краєзнавчі дослідження в умовах сільської школи [Текст] / І. Майданець // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2002. – № 34. – С. 21 – 23.

Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. – Загол. з екрана.

Програми для туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів [Текст] / за ред. Д. Омельченка. – К.: ІЗМН, 1996. – 124 с.

Туристична бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourlib.net>. – Загол. з екрана.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Положення про музей при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України

1. Загальні положення

1.1. Музей при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України (далі – музей), як складова системи навчально-виховної роботи, створюється з метою залучення учнівської та студентської молоді (далі – молодь) до вивчення і збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування освіченої розвиненої особистості та сприяння вихованню у неї патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу.

1.2. Музей може співпрацювати з державними, науковими та іншими зацікавленими закладами та установами, а також громадськими організаціями.

1.3. Музей у своїй діяльності керується Законом України «Про музеї та музейну справу», Постановою Кабінету Міністрів України від 20.07. 2000 № 1147 «Про затвердження Положення про Музейний фонд України», нормативно-правовими документами Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури і туризму України з питань діяльності музеїв, цим Положенням, а також окремим положенням про музей, затвердженим керівником навчального закладу.

Оригінальні пам'ятки історії, культури і природи, що мають наукову, історичну, художню чи іншу культурну цінність і зберігаються в фондах музею, входять до складу Музейного фонду України, підлягають обліку в установленому порядку.

1.4. Це положення поширюється на музеї, що діють при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України за умови, якщо вони не є юридичними особами.

2. Основні завдання музею

2.1. Основними завданнями музею є:

- залучення молоді до пошукової, краєзнавчої, науково-дослідної, художньо-естетичної та природоохоронної роботи;
- формування в молоді соціально-громадського досвіду на прикладах історичного минулого України;
- розширення і поглиблення загальноосвітньої та професійної підготовки молоді засобами позакласної, позашкільної роботи;
- надання допомоги педагогічному колективу навчального закладу в упровадженні активних форм роботи з молоддю;
- залучення молоді до формування, збереження та раціонального використання Музейного фонду України;
- вивчення, охорона і пропаганда пам'яток історії, культури і природи рідного краю;
- проведення культурно-освітньої роботи серед молоді, інших верств населення.

2.2. Музей також проводить дослідну роботу відповідно до виду музею; систематично поповнює фонди музею шляхом проведення експедицій, походів,

екскурсій, а також використовує інші шляхи комплектування, що не суперечать законодавству; здійснює облік музейних предметів, забезпечує їх збереження; створює, поповнює стаціонарні експозиції та виставки; організовує та бере участь у районних, міських, обласних, всеукраїнських заходах.

3. Створення та ліквідація музею

3.1. Музей створюється за ініціативою керівника навчального закладу або педагогічного, учнівського чи студентського колективу. Створюється музей на принципах доцільності, актуальності, зацікавленості.

3.2. За своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

3.3. Створення музею є, як правило, результатом цілеспрямованої систематичної, творчої пошуково-дослідної, фондової, експозиційної роботи.

Наказ щодо створення музею при навчальному закладі видається його керівником після оформлення відповідної музейної експозиції та за наявності:

- положення про музей;
- фонду музейних предметів, зібраних і зареєстрованих в інвентарній книзі оригінальних пам'яток історії, культури, природи, на основі яких побудована експозиція певного профілю;
- приміщення (окремого, ізольованого) та обладнання, які забезпечують збереження, вивчення й експонування музейних колекцій;
- експозицій, які відповідають за змістом та оформленням сучасним вимогам;
- засобів охорони та пожежної сигналізації;
- розкладу роботи музею.

Легалізація (офіційне визнання) музею здійснюється шляхом реєстрації, яка проводиться за поданням навчального закладу відповідно до Порядку обліку музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, та одержання Свідоцтва про відомчу реєстрацію музею, що додається до пункту 3 зазначеного Порядку.

3.4. Музеям, які досягли значних успіхів у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу, формуванні та збереженні Музейного фонду України, пропаганді пам'яток історії, культури та природи, присвоюється звання «Зразковий музей».

3.5. Присвоєння та підтвердження звання «Зразковий музей» проводиться Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України в порядку, визначеному в Положенні про звання «Зразковий музей».

3.6. Музей припиняє свою діяльність за рішенням керівника навчального закладу та за поданням ради музею.

4. Керівництво музеєм

4.1. Загальне керівництво діяльністю музею здійснює керівник навчального закладу.

Для безпосереднього керівництва музеєм керівник навчального закладу, при якому діє музей, призначає відповідального з числа педагогічних працівників або керівника музею на громадських засадах (за його згодою).

У навчальних закладах системи загальної середньої освіти відповідно до Положення про навчальний кабінет загальноосвітнього навчального закладу, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2004 № 601 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 09.09.2004 за № 1121/9720, призначається завідувач музеєм.

4.2. Керівник навчального закладу:

- визначає відповідального за збереження музейного фонду та його поповнення;
- вирішує питання дислокації музею та режиму його роботи;
- затверджує план роботи музею;
- сприяє організації та проведенню навчальних, виховних, методичних та інших заходів на базі музею;
- застосовує заходи морального та матеріального заохочення до відповідального за роботу музею.

4.3. Робота музею організовується на принципі самоврядування.

Вищим керівним органом є рада музею. Рада музею обирається на зборах учнівського чи студентського активу музею та складається з учнів або студентів, педагогічних, науково-педагогічних працівників. Її кількісний склад визначається характером і обсягом роботи музею.

Рада музею:

- обирає голову та розподіляє обов'язки між членами ради, які очолюють групи або сектори: пошукової, фондової, експозиційної, просвітницької роботи тощо;
- вирішує питання включення до фондів музею пам'яток історії, культури і природи, які надійшли в процесі комплектування;
- обговорює та подає на затвердження плани роботи;
- заслуховує звіти про пошукову, дослідну, наукову роботу;
- організовує підготовку громадських екскурсів, лекторів, а також навчання активу;
- встановлює зв'язки з пошуковими загонами, гуртками, клубами та іншими творчими об'єднаннями;
- веде документацію музею (інвентарну книгу, книгу обліку проведення екскурсій, навчальних занять, масових заходів, акти прийому/видачі експонатів, плани роботи тощо); вирішує інші питання, пов'язані з діяльністю музею.

4.4. У навчальному закладі може створюватися піклувальна рада, яка створюється на добровільних засадах з числа педагогічних працівників, представників державних музеїв, архівів, спеціалістів з різних галузей знань, краєзнавців, ветеранів війни та праці, представників громадських організацій та державних установ.

4.5. З метою удосконалення та координації роботи музеїв в районах, містах та областях можуть створюватись методичні комісії з їх діяльності.

4.6. Облік музеїв здійснюють Український державний, Кримський республіканський, обласні, районні, міські центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, станції юних туристів, а також інші позашкільні навчальні заклади за рішенням відповідних органів управління освітою.

5. Облік і збереження музейного фонду

5.1. Облік і збереження музейного фонду проводиться відповідно до Положення про Музейний фонд України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 № 1147.

5.2. Зібраний матеріал складає фонди музею і обліковується в інвентарній книзі, яка скріплюється печаткою та завіряється підписом керівника навчального закладу.

5.3. Фонди музею поділяються на основні (оригінальні пам'ятки історії, культури та природи) і допоміжні (схеми, діаграми, копії, муляжі тощо).

Унікальні пам'ятки фонду, а також ті, що мають виняткове наукове, історичне, художнє чи інше культурне значення, заносяться Міністерством культури і туризму до Державного реєстру національного культурного надбання.

5.4. Пам'ятки історії та культури (в тому числі нагороди з цінних металів), яким загрожує знищення чи псування, можуть бути вилучені з музею згідно з законодавством.

У разі припинення діяльності музею оригінальні пам'ятки історії та культури передаються до державних та інших музеїв на умовах, що не суперечать законодавству.

5.5. Порядок обліку, охорони, зберігання, консервації, реставрації музейних зібрань та окремих пам'яток, що належать до державної частини Музейного фонду, визначається інструкцією, затвердженою Міністерством культури і туризму України.

6. Господарське утримання і фінансування

6.1. Музей в своїй роботі використовує навчальне обладнання, кабінети та інше майно навчального закладу.

Витрати, пов'язані з пошуковою роботою, придбанням інвентарю, обладнання, технічних засобів та оформленням музею, проводяться за рахунок загальних асигнувань органів управління освітою, а також залучених коштів.

6.2. Керівник навчального закладу встановлює надбавки за завідування музеєм за рахунок і в межах фонду заробітної плати.

Завідувачу музеєм при навчальному закладі системи загальної середньої освіти встановлюється надбавка за рахунок і в межах фонду заробітної плати з урахуванням вимог пункту 3.3 Положення про навчальний кабінет загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2004 № 601 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України.

Розмір посадового окладу (ставки заробітної плати) завідувача кабінетом (майстернею) загальноосвітніх навчальних закладів встановлюється згідно з наказом МОН України від 29.03.2001 № 161, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.04.2001 за № 303/5494.

Паспорт пам'ятки історії та культури

- I. Загальні відомості про пам'ятку.
 1. Назва пам'ятки.
 2. Опис вигляду пам'ятки.
 3. Фотографія.
 4. Місцезнаходження пам'ятки (точна адреса).
 5. Місцезнаходження пам'ятки за уточненими топографічними даними (картосхема).
 6. Опис території, на якій розміщена пам'ятка.
- II. Опис пам'ятки.
 1. Дата відкриття.
 2. Автори, архітектори, скульптори.
 3. Загальні розміри та форма.
 4. Матеріал, із якого зроблено пам'ятку.
 5. Архітектурний стиль або техніка виконання.
- III. Бібліографічні відомості та архівні дані.
- IV. Ступінь збереження пам'ятки.
 1. Технічний стан пам'ятки, стан ділянки навколо неї.
 2. Дата останнього ремонту або реконструкції.
 3. Заходи, необхідні для збереження пам'ятки.
 4. Необхідні ремонтні та реставраційні роботи.
- V. Рекреаційне навантаження на ділянку навколо пам'ятки.
 1. Середнє та максимальне рекреаційне навантаження на пам'ятку.
 2. Пропускна здатність ділянки навколо пам'ятки.
- VI. Заходи з охорони пам'ятки.
 1. Опис меж ділянки, яку займає пам'ятка, меж установленної охоронної зони.
 2. Назва організації, на яку покладено відповідальність за охорону пам'ятки.
- VII. Обізнаність населення щодо пам'ятки (за результатами анкетування).
- VIII. Схематичний план ділянки, яку займає пам'ятка.

Паспорт складено

Дата

Підпис

Національні історико-культурні заповідники України (приклади)

Регіон, область	Назва музею та його місцезнаходження
Київ	Національний заповідник «Софія Київська»
	Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, вул. Січневого повстання, 21
	Державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ», Андріївський узвіз, 5
АР Крим	Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Севастополь, вул. Древня, 1
	Державний історико-культурний заповідник, Бахчисарай, вул. Річна, 133
	Державний архітектурно-історичний заповідник «Судацька фортеця» (філія Національного заповідника «Софія Київська»)
Донецька	Державний архітектурно-історичний заповідник, Слов'яногірськ
Запорізька	Національний заповідник «Хортиця»
	Державний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила», Мелітопольський район
Київська	Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», Переяслав-Хмельницький, вул. Т. Шевченка, 8
Львівська	Історико-культурний заповідник «Личаківський цвинтар», Львів
	Державний музей-заповідник «Одеський замок», Бродівський район, с. Олесько
Миколаївська	Історико-археологічний заповідник «Ольвія», Очаківський район, с. Парутине
Полтавська	Національний музей-заповідник українського гончарства смт Опішні, Зінківський район, Опішня
	Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», Полтава, вул. Шведська могила, 32
Сумська	Державний історико-культурний заповідник, Путивль, вул. Радянська, 60
Тернопільська	Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник
Харківська	Чугуївський історико-культурний заповідник ім. І. Рєпіна
Чернівецька	Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця»
Чернігівська	Національний історико-культурний заповідник «Качанівка», Ічнянський район, селище Качанівка
Черкаська	Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», вул. Грушевського, 26
	Шевченківський національний заповідник, Канів, Тарасова гора
	Державний дендрологічний парк садово-паркового мистецтва «Софіївка», Умань

**Анкета для опитування населення стосовно пам'яток історії
та культури краю (на прикладі монумента М. Ломоносову)**

Вік		Стать		Освіта		Фах		Місце проживання	
1. Що Ви знаєте про пам'ятник М. Ломоносову?									
2. Хто такий М. Ломоносов і чому саме йому поставили пам'ятник?									
3. Чи відомі Вам цікаві факти, пов'язані з цим пам'ятником?									
4. Чи відомо Вам, які об'єкти були раніше на місці цього пам'ятника?									
5. Чи важливо, на Вашу думку, охороняти пам'ятник М. Ломоносову?									
6. Чи маєте Ви власні пропозиції стосовно поширення інформації серед населення про пам'ятки культури свого краю, зокрема про цей пам'ятник?									
7. Хотіли б Ви дізнатися більше про пам'ятник?									
Дякуємо за відповіді!									

Перелік визначних об'єктів архітектури м. Дніпропетровська

№ п/п	Архітектурна споруда
1	Залізничний вокзал
2	Корпус № 2 ДНУ ім. О. Гончара
3	Головпоштамт
4	Театр російської драми ім. М. Горького
5	Театр опери і балету
6	Житловий комплекс «Башти», вул. Дзержинського
7	Палац студентів ім. Ю. Гагаріна (Потьомкінський палац)
8	Гірничий університет
9	Преображенський собор
10	Троїцький собор
11	Художній музей
12	Торговельно-розважальний комплекс «Мост-Сіті»
13	Торговельно-розважальний комплекс «Дафі»
14	Корпус № 1 ДНУ ім. О. Гончара
15	Будинок губернатора
16	Обласна філармонія
17	Музей ім. Д. Яворницького

№ п/п	Архітектурна споруда
18	Корпус Медичної академії (Жовтнева площа)
19	Готель «Дніпропетровськ»
20	Готель «Рассвет»
21	Торговельно-розважальний комплекс «Гранд-Плаза»
22	Театр української драми ім. Т. Шевченка
23	Будівля Митної академії
24	Будівля консерваторії
25	Транспортний університет ім. В. Лазаряна
26	Будівля Аерокосмічного центру
27	Синагога «Золота Роза»
28	Католицький собор
29	Будівля школи № 23 (просп. Карла Маркса, 14)
30	Свято-Миколаївська церква (ж/м Придніпровськ)
31	Брянська церква (Будинок органної і камерної музики)
32	Будинок катеринославської думи
33	Збережений корпус Катеринославської казенної суконної мануфактури
34	Палац культури металургів ім. Ілліча

Бланк протоколу оцінювання доповіді

Параметр оцінювання	Кількість балів	ТК 1	ТК 2	ТК 3	ТК 4	ТК 5
Обґрунтованість актуальності вивчення обраного об'єкта	5					
Правильність складання паспорта пам'ятки	10					
Достовірність наведених даних	10					
Ступінь обробки джерел інформації	5					
Наявність картографічних джерел	5					
Наявність старих фотографій і графічних зображень	5					
Новизна отриманих даних	20					
Результативність дослідження (наявність висновків, розроблених рекомендацій, поданих матеріалів)	20					
Якість заповнених анкет	5					
Аргументованість доповіді	10					
Участь у диспуті	5					
Усього балів	100					

Примітка. ТК – творчий колектив.

Перелік об'єктів господарського комплексу України

Ва-ріант	Назви підприємств до складання доповіді (за суспільними ролями)		
	А	Б	В
1	Сакський хімічний завод	Дніпропетровська паперова фабрика	Дніпровська ГЕС
2	Дніпропетровська паперова фабрика	Сакський хімічний завод	Придніпровська ТЕЦ
3	Придніпровська ТЕЦ	Новомосковський трубний завод	Сакський хімічний завод
4	Дніпровська ГЕС	Суднобудівний завод «Залив», м. Керч	Дніпропетровська паперова фабрика
5	Суднобудівний завод «Залив», м. Керч	Дніпровська ГЕС	Дніпровський машинобудівний завод
6	Дніпроважпапірмаш ім. Артема	Дніпровський машинобудівний завод	Суднобудівний завод «Залив», м. Керч
7	Дніпровський машинобудівний завод	Дніпроважпапірмаш ім. Артема	Дніпроважмаш, м. Дніпропетровськ
8	«Дніпропрес» м. Дніпропетровськ	Дніпроважмаш, м. Дніпропетровськ	Дніпроважпапірмаш ім. Артема
9	Дніпроважмаш	«Дніпропрес»	Дніпропетровський лакофарбовий завод
10	Павлоградський хімічний завод	Дніпропетровський електровозобудівний завод	«Дніпропрес»
11	Дніпропетровський електровозобудівний завод	Павлоградський хімічний завод	Дніпропетровський електровозобудівний завод
12	Дніпропетровський лакофарбовий завод	«Дніпроазот», м. Дніпродзержинськ	Павлоградський хімічний завод
13	«Дніпрошина», м. Дніпропетровськ	Дніпропетровський лакофарбовий завод	«Дніпроазот», м. Дніпродзержинськ
14	«Дніпроазот», м. Дніпродзержинськ	«Дніпрошина», м. Дніпропетровськ	Дніпропетровський металургійний завод ім. Г. Петровського
15	Дніпропетровський металургійний завод ім. Г. Петровського	Нижньодніпровський трубопрокатний завод	«Дніпрошина», м. Дніпропетровськ
16	Нижньодніпровський трубопрокатний завод	Новомосковський трубний завод	Дніпропетровський металургійний завод ім. Г. Петровського
17	Новомосковський трубний завод	Придніпровська ТЕЦ	Нижньодніпровський трубопрокатний завод

Примітка. У таблиці колонка А – це варіант для підготовки доповіді за суспільною роллю «директор заводу», Б – «еколог (опонент)», В – «інвестор (експерт)».

Варіанти завдань до паспортизації вулиць м. Дніпропетровська

Варіант	Вулиця	Варіант	Вулиця
1	Олеся Гончара	18	Довженка
2	Павла Загребельного	19	Манжури
3	Сірка	20	Нестерова
4	Шолом-Алейхема	21	Пастера
5	Ляшко-Попеля	22	Артема
6	просп. Калініна	23	Світлова
7	Мечникова	24	Терпигорева
8	Челюскіна	25	просп. Гагаріна
9	Шмідта	26	Гопнер
10	просп. Воронцова	27	просп. ім. Газети «Правда»
11	Паторжинського	28	просп. Пушкіна
12	Чернишевського	29	Набережна ім. В. Леніна
13	Писаржевського	30	Титова
14	Академіка Чекмарьова	31	Карла Лібкнехта
15	Бехтерева	32	Клари Цеткін
16	Гвая	33	Жуковського
17	Кедріна	34	Марії Кюрі

Паспорт вулиці населеного пункту

Назва вулиці (давні, сучасна) _____

Характеристика назви (первинна; остаточну дописати під час камеральної обробки)

Район міста, протяжність __ км, кількість кварталів: права сторона _____, ліва сторона _____, кількість будинків _____, із них житлових будинків _____, адміністративних _____, промислових _____, торговельних _____, навчальних _____, медичних _____, інше (указати) _____

Надбудова – кількість критих зупинок громадського транспорту _____, торговельних кіосків _____, інше (вказати) _____

Характеристика центральної частини

Наявність зеленої зони: захисної __ км², характер рослинного покриву _____

Ярусність _____

Види чагарників, дерев _____

Наявність клумб, кількість _____

Наявність рекреаційної (зеленої) зони _____ км², характер рослинного покриву _____

Наявність лавок _____ кількість _____, щільність _____

Наявність сміттєвих баків, кількість _____, щільність _____

Характеристика транспортної зони

Наявність транспортного маршруту – трамвайна лінія __, тролейбусна лінія ____, автомобільна магістраль (указати значення) _____

Характер проїжджої частини (одностороння, двостороння, з трамвайною, тролейбусною лінією) _____

Ширина проїжджої частини _____ м, із них _____

Кількість пішохідних переходів наземних _____, підземних _____; світлофорів _____.

Історико-культурна зона

Наявність пам'яток, із них локального значення _____, державного _____, міжнародного (зазначити, які) _____, монументів у повний зріст ____, бюстів _____, стел ____, пам'ятних дошок _____, малих архітектурних форм (барельєфів, гербів, прикрас тощо) : кількість будинків _____, № _____

(На кожен об'єкт скласти паспорт)

Кількість бібліотек _____, музеїв _____, театрів _____, нічних клубів _____, інше (указати що) _____

Наявність сакральних об'єктів, усього _____, із них православних _____, католицьких _____, ісламських _____, інших (указати) _____

Суспільно-економічна зона

Наявність діючих промислових закладів, спеціалізація _____

Кількість торговельних магазинів, усього _____.

Магазинів промтоварів _____, із них одягу _____ (елітні _____, середньої цінової категорії _____, дешеві _____).

Крамниць побутової хімії (усього _____, середньої цінової категорії _____, дешеві _____).

Крамниць автотоварів (елітні _____, середньої цінової категорії _____, дешеві _____).

Садово-паркові (елітні _____, середньої цінової категорії _____, дешеві _____).

Інші – указати

_____ (елітні магазини _____, середньої цінової категорії _____, дешеві _____),

_____ (елітні магазини _____, середньої цінової категорії _____, дешеві _____),

_____ (елітні магазини _____, середньої цінової категорії _____, дешеві _____),

_____ (елітні магазини __, середньої цінової категорії ____, дешеві ____).
 Продовольчі (елітні магазини __, середньої цінової категорії __, дешеві ____).
 Комплексні магазини (супермаркети _____).

Кількість закладів громадського харчування (зазначити назви та номери будинків, де вони розташовані)

Категорія (заклади швидкого харчування – шх, ресторани – р)	Назва	Номер будинку

Об'єкти сфери послуг, усього _____.
 Перукарні (елітні салони _____, середньої цінової категорії _____).
 Інші _____.

Характеристика внутрішньої частини

Кількість дворів, усього _____.

У задовільному стані _____, у них: дитячих майданчиків _____, рекреаційної зони _____, лавок _____, сміттєвих баків _____.

У незадовільному стані _____
 (указати характеристику – наявність стихійного сміттєзвалища твердих побутових відходів _____, будівельних відходів _____, незадовільний стан сміттєвих баків _____, розораність _____, незадовільний стан та вигляд комунальних систем _____, інше (указати) _____).

Усього дитячих майданчиків _____.

Усього рекреаційних зон _____.

Примітка. До паспорта вулиці додати паспорт пам'яток та картографічну основу, на якій показати умовними знаками:

1) проїжджу частину – характер транспорту, пішохідні переходи, світлофори, зупинки, кіоски продажу квитків тощо;

2) пішохідну частину – зелену зону (рекреаційну, захисну, із зазначенням характеру рослинності);

3) вуличні аксесуари (лавки, сміттєві баки, огорожі тощо);

4) забудову та надбудову;

5) суспільно-економічні об'єкти;

6) внутрішню житлову зону;

7) пам'ятки, сакральні об'єкти;

8) зони:

- житлові (визначити їх стан);

- суспільно-економічні;

- із надмірним антропогенним навантаженням.

Розробка схеми маршруту

На рис. 1 – 2 відображено етап вибору маршруту, складання маршруту з урахуванням різноманітності природних зон та суспільного інтересу до соціально-економічних об'єктів із розрахунку на дві доби походу (одна ночівля).

На рис. 3 показано картосхему маршруту походу вихідного дня. На картосхемі відображено нитку кільцевого маршруту за напрямком Троїцьке – Великоолександрівка – Воскресенівка – Троїцьке (Павлоградський район).

Маршрут починається із с. Троїцьке, де є міжміське транспортне сполучення (отже, маршрут доступний). Довжина першої частини маршруту є менша, ніж друга, що зумовлено необхідністю адаптації дітей на місцевості та проведення досліджень. Крім того, маршрут першого дня має бути закінчений раніше, адже вчитель повинен перевірити правильність заповнення щоденників та своєчасно виправити можливі помилки. Зупинки першого та другого днів розташовані на межі різних ландшафтів (лісосмуга – поле, степ – заплава, поле – степ, ліс – галявина тощо), а також поблизу унікальних об'єктів – кургану, штучного водосховища, переправи (відпрацювання техніки переходу вброд). Передбачено зупинки в селах, спрямовані на досягнення двох цілей: вивчення суспільних об'єктів; поповнення запасу продуктів, аварійне сходження з маршруту.

Ночівлю заплановано на правому березі р. Вовча, поблизу селища Воскресенівка. Це дає доступ до питної води (на іншому березі крутий обрив) і гарантує безпеку. У випадку, якщо діти фізично підготовлені, можна планувати ночівлю в лісі, на іншому березі, поблизу с. Великоолександрівка, але це збільшує тривалість першого переходу. Обід в обох переходах заплановано посередині маршруту, поблизу води та дерев. Закінчується маршрут у с. Троїцьке, звідки можна від'їхати автобусом. Якщо група затримується на маршруті, то можна влаштувати ще одну ночівлю поблизу водосховища.

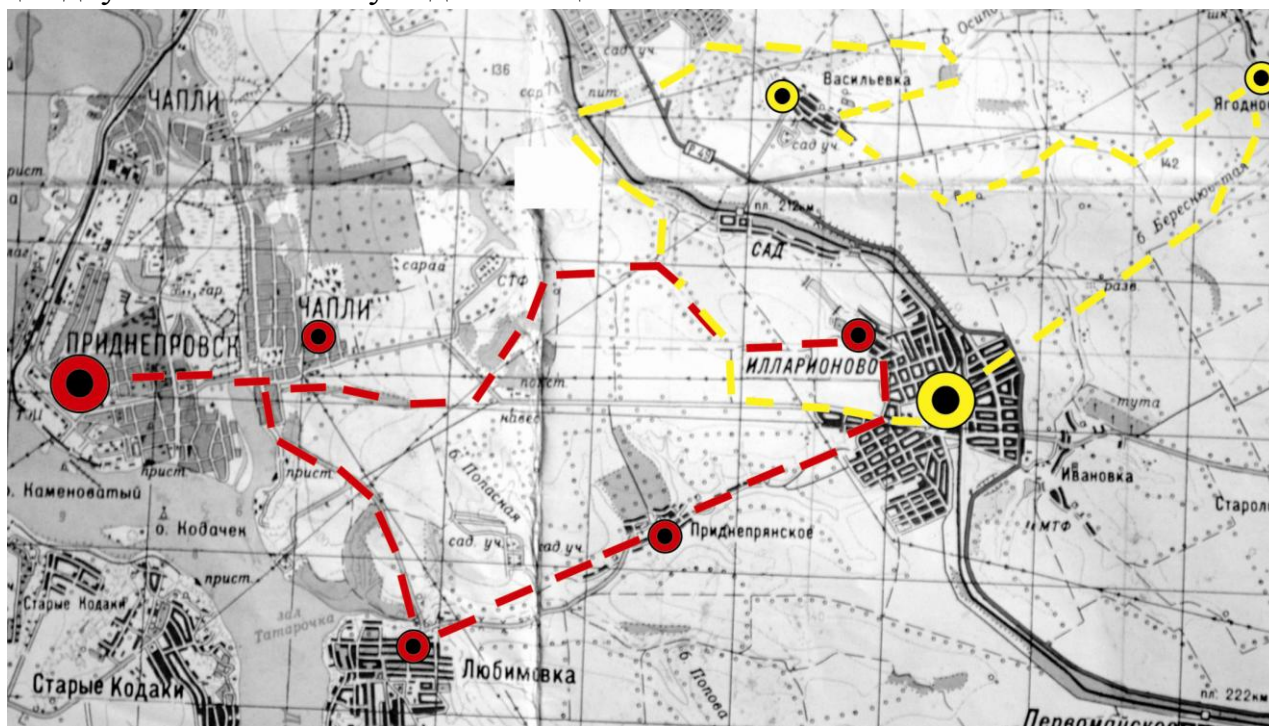
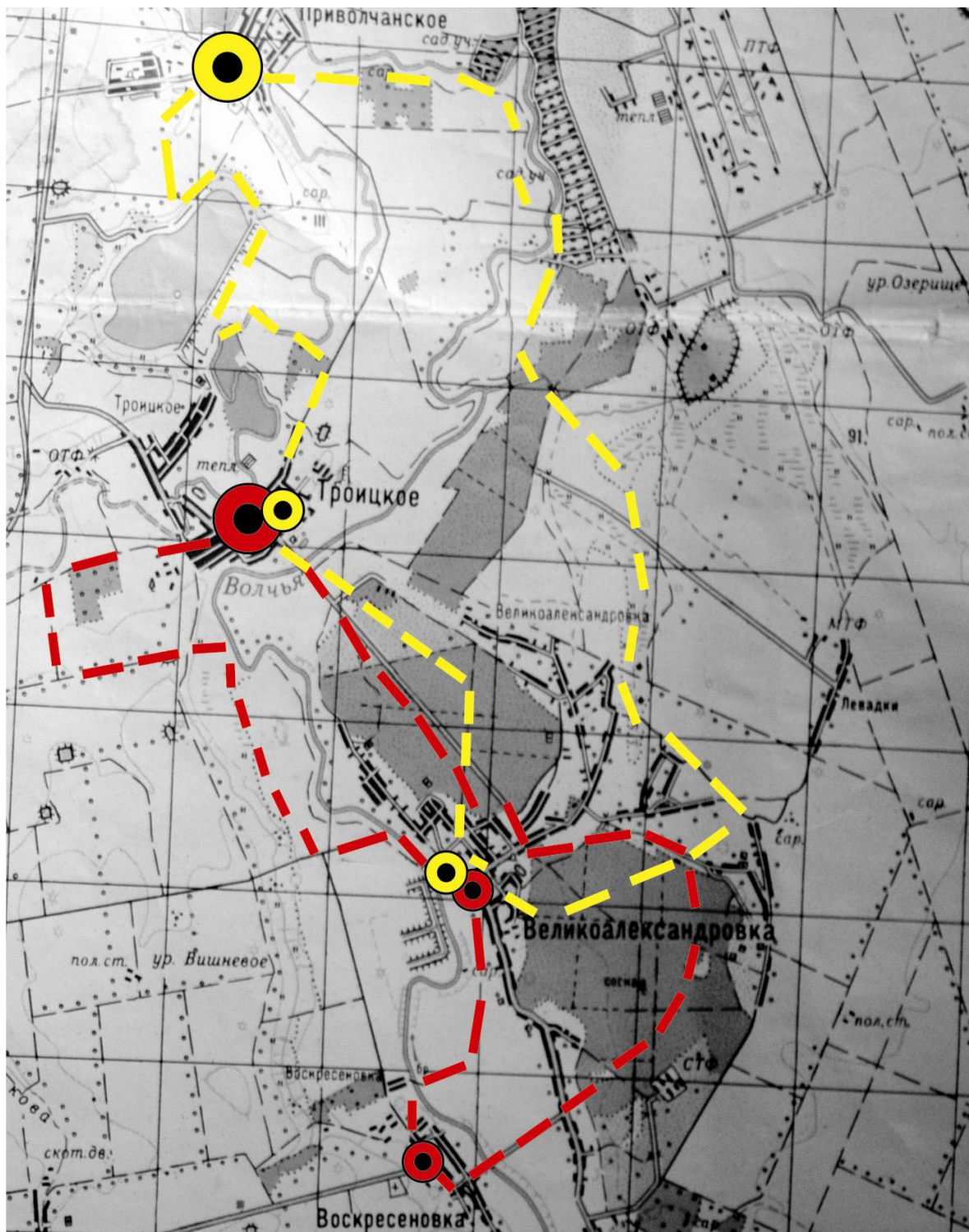

Рис. 1. Приклад схеми маршруту № 1
(попередній план із зупинками та шляхом пересування)

Умовні позначення

	Початок маршруту		Зупинка першого дня		Зупинка в населеному пункті
	Кінець маршруту		Зупинка другого дня		Обід (на зупинці)
2.8	2 - Номер дня		Ночівля		Нитка маршруту
	8 - номер зупинки				

Рис. 2. Приклад схеми нитки маршруту №2 (попередній план із зупинками, ночівлями, шляхом пересування)

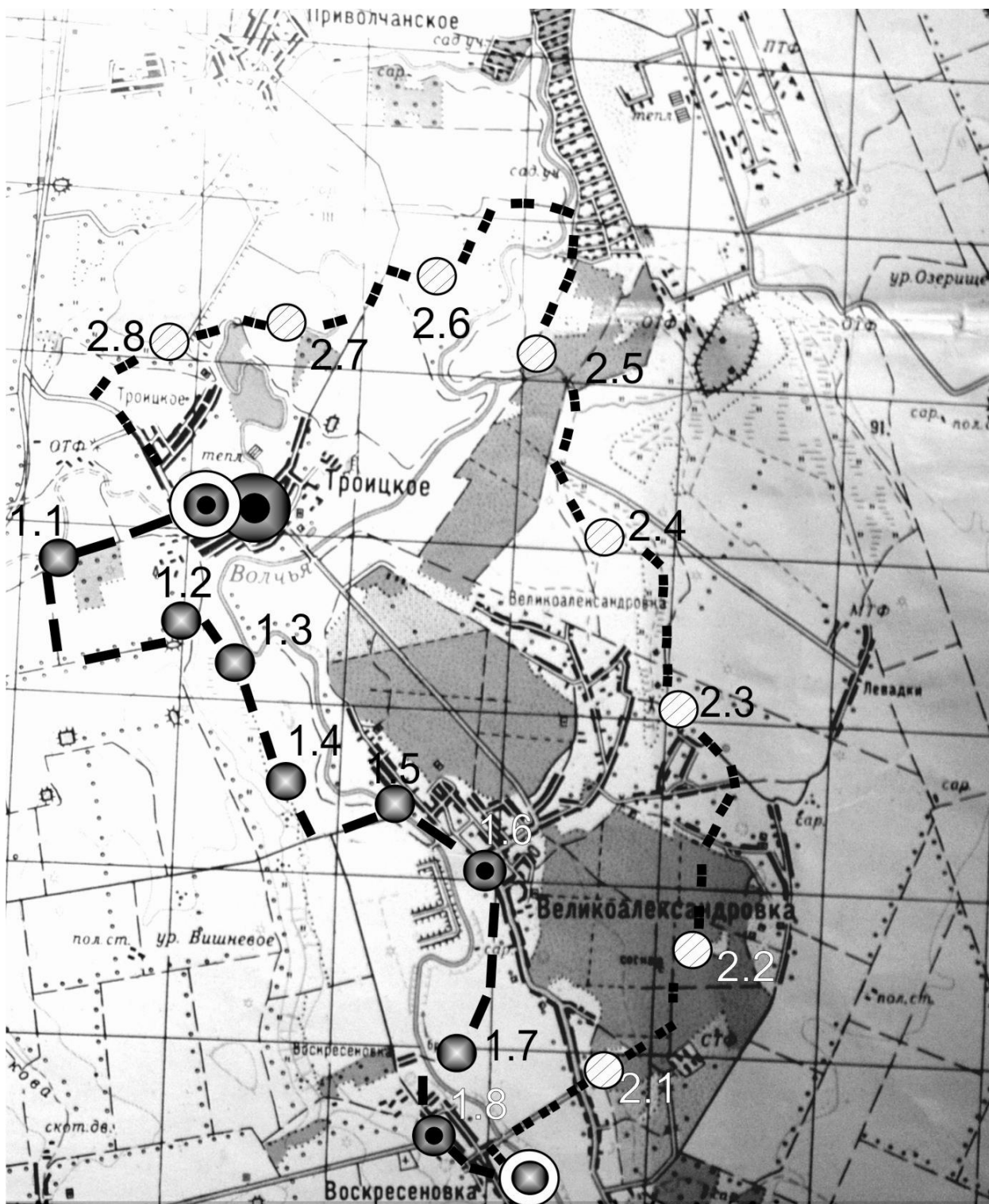

Рис. 3. Схема маршруту походу вихідного дня

Україна і Польща: міста-побратими

Україна	Польща
Бердичів	Явор
Київ	Краків, Варшава
Жмеринка	Скаржисько-Каменна
Гола Пристань	Ленчна
Дніпродзержинськ	Кельце
Дрогобич	Легниця, Демблін, Пшемишль
Івано-Франківськ	Томашув-Мазовецькі, Зелена Гура, Рибник, Домброва-Гурнича, Жешув, Хшанув
Ізмаїл	Влоцлавек
Калуш	Горлиці
Кам'янець-Подільський	Каліш, Таргувек, Сянок, Саноцькі-Повят, Краків, Глогув
Ковель	Холм
Козятин	Лежайськ
Коломия	Ниса
Конотоп	Повят-Свитник
Коростень	Клобуцьк
Коростишів	Лапи
Кременчук	Бидгощ
Луцьк	Жешув, Люблін, Ольштин
Львів	Ряшів, Краків, Лодзь, Вроцлав, Пшемишль, Люблін
Могилів-Подільський	Конське
Ніжин	Свидниця
Нова Каховка	Жешув
Нововолинськ	Гмина-Риманув, Повят-Отвоцькі, Білгорай, Саноцькі-Повят
Одеса	Лодзь, Гданськ
Олександрія	Ярочин
Острог	Берунь
Прилуки	Косцежина
Рівне	Пйотркув-Трибунальські, Забже
Самбір	Освенцим, Костшин, Нови-Двур, Устрики-Долішні
Сарни	Длуголенка
Сєверодонецьк	Єленя-Гура
Суми	Люблін, Замосць
Фастів	Семяновіце-Шльонські
Харків	Познань
Черкаси	Бидгощ
Чернівці	Конін
Чугуїв	Стари-Сонч
Яремча	Намислув

Приклад анкети для опитування населення щодо етнічного складника населеного пункту (на прикладі польського етносу)

Загальний блок (допомагає визначити рівень освіченості опитуваних на основі особистих даних)

1. Вік _____	5. Освіта _____
2. Стать _____	6. Фах _____
3. Національність _____	7. Віросповідання _____
4. Місце проживання _____	8. Інтереси (хобі) _____

Блок визначення загальної обізнаності опитуваного з проблемою дослідження (польського етносу на теренах України та Дніпропетровщини)

1. Що Ви знаєте про історію взаємовідносин між Польщею та Україною?

2. Які історичні події, пов'язані з Польщею, відбувалися безпосередньо на території Дніпропетровщини? _____

3. Що Ви знаєте про польський етнос на території України? _____

4. Що Ви знаєте про польський етнос на території Дніпропетровщини? _____

5. Назвіть відомих особистостей польського походження, імена яких пов'язані з Дніпропетровщиною (Катеринославщиною) _____

6. Які географічні назви регіону (міст) мають, на Ваш погляд, польське коріння? _____

7. Чи відомі Вам пам'ятники польським діячам на території України? _____

Блок визначення особистого ставлення опитуваного до досліджуваної проблеми (польського етносу на теренах України та Дніпропетровщини)

1. Як Ви ставитесь до польського етносу в Україні?

2. Яке значення матиме, на Вашу думку, спільне проведення Україною й Польщею чемпіонату Євро-2012 для зміцнення зв'язків між країнами? _____

Дякуємо за відповіді!

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Зміст курсу «Туристично-краєзнавча робота з географії»	4
2. Завдання для практичних занять та індивідуальної роботи	5
Практичне заняття 1. Туристично-краєзнавча робота як форма навчально-виховної діяльності. Наукометричний аналіз джерел	5
Практичне заняття 2. Стисла історія формування туристично-краєзнавчої роботи як провідної галузі освіти	9
Практичне заняття 3. Форми, принципи і методи туристично-краєзнавчої роботи	15
Практичне заняття 4. Вікові особливості учнів і туристично-краєзнавча робота	21
Практичне заняття 5. Періодичні форми туристично-краєзнавчої роботи. Планування й облік роботи гуртків географічного спрямування	23
Практичне заняття 6. Навчальна стежка	25
Практичне заняття 7. Організація шкільного краєзнавчого музею	27
Практичне заняття 8. Експедиційні дослідження. Методика вивчення пам'яток історії та культури	29
Практичне заняття 9. Організація досліджень промислових підприємств краю	35
Практичне заняття 10. Організація досліджень комплексних суспільно-економічних об'єктів краю	37
Практичне заняття 11. Організація та проведення туристичних походів	38
Практичне заняття 12. Ігрові технології в туристично-краєзнавчій роботі	42
Індивідуальна робота. Методика розробки комплексного напрямку туристично-краєзнавчої роботи «Етнографічна мозаїка краю»	44
3. Перелік тем для самостійної роботи	45
4. Завдання для контролю знань із туристично-краєзнавчої роботи	46
5. Перелік тем для підсумкового контролю	51
6. Короткий термінологічний словник	52
Список рекомендованої літератури	61
Додатки	62

Темплан 2012, поз. 60

Навчальне видання

Любов Іванівна Зеленська
Олександра Владиславівна Троценко

**Практикум із туристично-краєзнавчої
роботи з географії**

Редактор О.В. Бец
Техредактор Л.П. Замятіна
Коректор Т.А. Белиба

Підписано до друку 16.02.12 Формат 60×84/16. Папір друкарський. Друк плоский.
Ум. друк. арк. 4,7. Ум. фарбовідб. 4,7. Обл.-вид. арк. 5,8
Тираж 100 пр. Зам. №

РВВ ДНУ, просп. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, 49010.
Друкарня ДНУ, вул. Наукова, 5, м. Дніпропетровськ, 49050

© Зеленська Л.І., Троценко О.В., 2012